

מהדורת ביקורת!

הערות ותיקונים
יתקבלו בברכה!

יד
מהרי"ץ

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

פרשת יתרו
(נמסר במוצש"ק בשלח)
שבת התשפ"ו בשל"ז
בבית המדרש פעולת צדיק
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

התעוררות בשב"ק פרשת בשלח על עניין הנסיעות בערב שבת, שיש לצאת לדרך מוקדם מספר שעות לפני שבת, בכדי להימנע מחילול שבת ח"ו, כפי מה שקבעו רבנים מגדולי הדור שליט"א. והמלצת מרן שליט"א כי ראוי בזמנינו לעורר על כך כבר בפרשת בראשית, בתחילת החורף, כי מאז הימים מתקצרים.

המשך ביאור דברי התרגום המיוחס ליונתן, לגבי המלים 'לעשות את השבת' – 'למעבד תפנוקי שבתא', והאם לדעתו מצות עונג שבת היא מדאורייתא.

השלמה בעניין אכילת ביצים בסעודת שבת בבוקר, ובסעודה שלישית, ולעניין אכילת בצלים אז. היפה ללב ומהרי"ח הקשו כי אם הטעם באכילת ביצים הוא זכר לאבילות על משה רבינו ע"ה, היה צריך לאכול את הביצים בסעודה שלישית ולא בסעודת שחרית, שהרי משה רבינו מת במנחה בשבת ולא בשחרית, תירוץ על פי דברי מהרי"ץ זיע"א בע"ח.

חידוש כי גם בליל שבת הננו עושים זכר לאבילותו של משה רבינו, באמירת מזמור שיר ליום השבת וגו' בנעימת משנה.

בירור באריכות דין הוספת שרטוט נוסף בסת"ם בסוף הדרף, כחומה המקיפה לשמור את הפרדס. וכן לעניין שרטוט בין השיטין של עשרת בני המן.

המשך בעניין שיטת הרמב"ם בעניין המיצוע במדות, התייחסות לכך שכבר הרשב"ג כתב זאת, ודעת חכמי ישראל עליו. ובירור לגבי 'חכמי המוסר' שהזכיר המגדל עוז, האם הם היו יהודים או גויים. וחיבור ספר חובות הלבבות, שהוא ספר המוסר הראשון מאחרי חתימת הש"ס.

בקינה שאומרים בת"ב, אז בבית שביינו וכו', במקום 'בחכמי מוסר שמו עיניהם' וכו', הגירסא המקורית 'בחכמינו גורל הפיל'.

© כל הזכויות שמורות למרן שליט"א

השיעור יוצא לאור ע"י מוסדות יד מהרי"ץ – בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: y5358404@gmail.com

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642 שלוחה 6

מספר השיעור בקו "קול יהודי תימן" ובחברות "שערי יצחק" – 821

לשמיעת השיעור במערכת קול הלשון – 03-6171031

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת.

השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א, וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.

פרטים בטלפון: 050-4140741.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה וליזכוי הרבים, ימלא המקום ברוך הוא

כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה, אכ"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש לברכה והצלחה ולרפואת היולדת מרת תהילה בת ידידנו הרב יואב מהאצרי הלוי נר"ו, לרגל לידת הבן הראשון שנולד השבוע במזל טוב, בליל חמישי. השם ברוך הוא ימלא כל משאלות ליבה לטובה, ושיזכו להכניסו לברית בזמנו, ולגדלו לתורה וליראת שמים.

ולהבדיל בין החיים ובין המתים, השיעור מוקדש לעילוי נשמת רבי משה ב"ר דוד ז"ל, ומרת לולוה רינה בת זכריה ע"ה, תנצב"ה. שיום פקודתם יחול השבוע. תנצב"ה. בעבור שהתנדבו לעילוי נשמתם למסודות יד מהרי"ץ.

זהו ידידנו הרב ישראל מאיר חדר הי"ו, ב"ה הנני מכירו משנים קדמוניות, אני זוכר אותו עוד כשהיה בחור, כשהיה משתתף בשיעור לבני הישיבות בליל ששי וערך והדפיס את השיעורים שלנו להפצה. ובי"ה הוא ממשיך ועושה חיל, יה"ר שיוסיף עשר מעלות בקודש, אכ"ר.

כמו"כ השיעור מוקדש ע"י הרב יהונתן תאם הי"ו לע"נ סבתו מרת ברכה תאם ב"ר שמעון ע"ה. וכן לע"נ בדרה תאם ב"ר יוסף ע"ה, תנצב"ה. אכ"ר.

יישר כח להרב מהאצרי יואב הלוי יצ"ו, שמתאמן להגיה את השיעורים הדק היטב ולאחר הוצאתם לאור בחוברת שערי יצחק, בעו"ה לזכות את הרבים, ירבו כמותו בישראל. וימלא המקב"ה כל משאלו"ל לטובה ולברכה.

התעוררות בשב"ק פרשת בשלח על עניין הנסיעות בערב שבת, שיש לצאת לדרך מוקדם מספר שעות לפני שבת, בכדי להימנע מחילול שבת ח"ו, כפי מה שקבעו רבנים מגדולי הדור שליט"א. והמלצת מרן שליט"א כי ראוי בזמנינו לעורר על כך כבר בפרשת בראשית, בתחילת החורף, כי מאז הימים מתקצרים.

וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת, לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדַרְתָּם בְּרִית עוֹלָם. בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹת הוּא לְעַלְמֵם וּגְו' [שמות ל"א, י"ז].

בעניין שמירת שב"ק, כמה רבנים מגדולי הדור שליט"א עוררו – כעת בפרט, לקראת פרשת בשלח – את עניין הנסיעות בערב שבת, כי לפי המציאות היו הרבה מכשולים, אנשים יצאו מאוחר, חשבו שישפיקו להגיע וקרתה תקלה, אירעו 'פקקים' בדרך, והגיעו ח"ו לידי חילול שבת. תקלות עצומות.

ע"כ צריך לפרסם להודיע ולעורר, כי מי שיוצא לעיר אחרת, שלא יסמוך שישפיקו את הדרך, אלא לצאת מספר שעות לפני שבת. ואם אפשר להשתדל אפילו לפני חצות, מי שיכול. הדבר חשוב מאד.

בפרט כעת, שהננו צריכים שמירה גדולה מכל אויבינו הקמים עלינו, ולא רק מבחוץ בעוה"ר. אם אשמרה שבת, אלישמרני, כפי שאומר הפייטן הר"א אבן עזרא. יש לעניין הזה יסוד ממדרש חז"ל, כי בזכות שמירת השבת – הקב"ה שומר עלינו. שב"כ בס' הפרדס לרש"י (ובעוד ספרים)

בשם המדרש, ושמרו בני את השבת וגו' ברית עולם, ברית כרותה להם – לישראל – שלא (יזקו) [יזקו], שאני משמרם, וזאת היא אות שביני לבינם וכו'. ולכן בליל שבת אין אומרים בערבית שומר עמו ישראל, אלא הפורס סוכת שלום, כי בשבת אין אנו צריכים שמירה. והארכת ע"ז בס"ד בנפלאות מתורתך פ' ראה ע"פ כי פתוח תפתח, ד"ה ועד"ו.

ומה שעוררו זאת רק עכשיו, הוא בגלל שהחפץ חיים בספרו שם עולם, דיבר על כך – בזמנו עוררו 'חברות' לגבי דברים דומים הקשורים לשמירת שב"ק, לא בעניין הנסיעות בע"ש – והוא אמר, כי התורה מעוררת על זאת בפעם הראשונה בפרשתנו [בשלח], כפי שנאמר [שמות ט"ז, ה'] וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהַכִּינּוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיֹאוּ וּגְו'. ואח"כ כתוב, אֶת אֲשֶׁר תֹּאפּוּ אַפּוֹ, וְאֶת אֲשֶׁר תִּבְשְׁלוּ בִשְׁלוּ [שם שם, כ"ג]. לכן החפץ חיים יֵעָץ לייחד את שב"ק פרשת בשלח, לדבר על העניין הזה.

[לכאורה גדולה מזו אפשר לומר, שעיקר ציווי השבת נזכר בפרשתנו, בפסוק שם שם לו חק ומשפט, ודרשו רז"ל שבת ודינין במרה איפקוד. איתמר].

וכך כתב הח"ח בספרו שם עולם [שער שמירת השבת, פרק ו' דף כ"ה], ראיתי באיזה קהילות קדושות, שנתיסדו אצלם חבורות הנקראות בשם מזהירי שבת, והם מסבבין ברחובות ובשווקים, על-דבר סגירת החנויות ועל הדלקת הנרות, שיהיו בזמנם. וכן על-דבר הטמנת התבשילים למחרת, שישגחו שלא יתאחרו בזה. וכן יסבבו בבתי מרחצאות לזרזם שיצאו מבעוד יום, וכיוצא בזה.

וכמה גדולה זכות האנשים האלו, כי הם מזכים רבים במצוה קדושה כזו, ועליהם אמר הכתוב [דניאל י"ב, ג'] וּמְצַדִּיקֵי הָרַבִּים פְּכוּכָבִים לְעוֹלָם וְעַד, וּבּוֹדְאֵי זְכוּת שַׁבַּת תַּעֲמוּד לִימִינָם לַעֲתִיד לְבֹא לְהַגֵּן עֲלֵיהֶם מִכָּל רָע וּלְחַזּוֹת בְּנַעַם ה'.

וכמה צריכים לשמוח אותם האנשים שזוכים לעסוק בעניין קדוש כזה. ומה נכון הוא, שיתקבצו תמיד לטכס עצה איך להתנהג, שלא ירפו ידיהם מזה. כי בעוה"ר גדול כח היצר בזה. וטוב שיעשו חיזוק למצוה זו, וכעין שמצינו במסכת ראש השנה [דף כג:] שהיה עושה רבן גמליאל סעודות גדולות לעדי החדש כדי שיהיו רגילים לבוא.

שערי יצחק – השיעור השבועי

השייכת לרשת מחללת שבת או הנושאת את שמה.

ד' והנה בודאי עתה כשעת צרה היא ליעקב, ועם ישראל זקוק לרחמי שמים מרובים, יש להתחזק ביותר בנושא שמירת השבת וחשיבות החיזוק לרשתות השומרות, והצורך להימנע מסיוע למחללי שבת. עד כאן.

זהו לגבי הרישא שלפסוק, ושמרו בני ישראל את השבת.

המשך ביאור דברי התרגום המיוחס ליונתן, לגבי המלים 'לעשות את השבת' – 'למעבד תפנוקי שבתא, והאם לדעתו מצות עונג שבת היא מדאורייתא.

מה פירוש המשך הפסוק, לעשות את השבת?

הבאנו בס"ד בשיעור הקודם, את התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל – י"א כי זהו ממש יונתן בן עוזיאל. ומה שכתוב בגמ' מגילה דף ג. שתרגם נביאים, ולא מוזכר גם התורה, כי את הנביאים תרגם יונתן מפי חגי זכריה ומלאכי כנז' שם, משא"כ את התורה תרגם מעצמו, כמובא חילוקי דעות בזה במבוא למקראות גדולות עוז והדר דף ד' ה' – שתרגם זאת כך, למעבד תפנוקי שבתא.

משמע לכאורה שהוא סובר כי 'עונג שבת' זהו ממש חיוב מדאורייתא. למרות שהדבר איננו כתוב בהדיא אלא לאחר מכן בספר ישעיה [נ"ח, י"ג] וְקִרְאתָ לַשַּׁבָּת עֲנֵג – אבל העניין הוא כי הנביא ישעיה רק פירש את מה שכתוב בתורה. הוא אמר זאת אז, בצורה ברורה. אולם בעצם, זאת כוונת התורה גופא במלים 'לעשות את השבת', כפי שאמרנו בזמנו כי לשון 'עשייה' זהו לשון תיקון מאכלים. הבאנו מקורות לכך.

כל הזמן היתה לי מחשבה, שיכולה להיות סיבה אחרת. לא שיונתן בן עוזיאל פירש ככה את המלים 'לעשות את השבת', אלא שהדבר נלמד מן ייתור המלה 'את', לעשות 'את' השבת. אם כי יש מפרשים סיבות אחרות, מהו הריבוי הזה, כגון תוספת שבת. ישנם בראשונים על כך כמה וכמה פירושים. אולם בכל אופן, ככה הדבר נראה, מכך שהוא – יונתן – מדלג על המלה 'ית', אחרי המלה 'למעבד'. שהרי הוא מתרגם כך, וינטרזן בני ישראל ית שבתא, למעבד תפנוקי שבתא. לכאורה, למה אתה מדלג על המלה 'ית'? אולי זאת טעות של מעתיקים, אבל הדבר אינו מסתבר. מדוע במקום 'ית', הוא כתב את המלה 'תפנוקי'?

וייחדו לזה פרשת בשלח, שבה התחילה התורה לזרז לעניין שבת. ואפילו אם יש איזה אנשים שלא יהיה זה להם לרצון, ויבזוהו עבור זה, לא יחוש לזה כלל, ששכרו יותר גדול עבור זה שסבל עלבון עבור כבוד השם יתברך וכו' יעו"ש.

ברם חושבני, כי כעת בזמנינו שהננו מדברים לגבי הנסיעות, שלא היה בזמנם כך, אזי צריכים להתחיל בפרשת בראשית, בהתחלת החורף, כי אז הימים הם מתקצרים. בפרט מאז שמתחילים 'שעון חורף'. צריכים להזכיר זאת ולעורר את הציבור מראש, לא לחכות לסוף או לאמצע. כי כבר בפרשת בראשית נאמר, וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צִבְאָם וְגו' [בראשית ב', א']. לכן מתאים לדבר על כך כבר בפרשת בראשית, או נח, כהקדמה לימי החורף, בכדי שהאנשים יעשו מראש את כל ההשתדלויות והזירוים האפשריים, שיתכוננו. לא לחכות לרגע האחרון, כפי עצת יצר הרע, שמתעצלים, או אם ישנן כל מיני סיבות אחרות, לדעת איך להתגבר על הדברים הללו. לפעמים ישנם איזה דברים, כמו הכרחיים, אבל אם עושים חשבון, אזי מוצאים שההכרח הוא רק נדמה לנו כהכרח, וישנה אפשרות להסתדר בכל זאת ולמצוא דרך.

וכך כתבו, הננו בזה בקריאה לרבני הקהילות שליט"א בכל אתר ואתר לקראת שבת פרשת בשלח, לעורר על העניינים הצריכים חיזוק בשמירת שבת, ובפרט יש להתריע בדברים להלן:

א' בימי החורף הקצרים יקדימו לצאת אל חוץ לעיר מספר שעות קודם כניסת השבת (ולהשתדל לצאת קודם חצות) כדי לא להיכשל רח"ל בחילולי שבת הנגרמים לא אחת מעיכובים בלתי צפויים בדרכים, ולהיזהר מאוד שלא לגרום לנהגים ח"ו לחלל שבת בשוכם לביתם.

ב' להימנע מרכישה ברשתות המחללים שבת ובסניפיהם, בכדי לנטותם לדרך הטוב שיזכו אף הם לשמור שבת וכו'.

ג' גדולי ישראל הורו שבימינו חוץ מלזרז עסקים לסגור בזמן, כוללת פעילות מזהירי שבת עידוד חנויות שומרות שבת ורשתות שומרות שבת ע"מ שימשיכו לשמור שבת, וכן כוללת הימנעות מקניות במקומות הרומסים את קדושת השבת בריש גלי, והוסיפו שחילול ה' להיכנס לחנות

עובדיה. להוסיף וא"ו. וכן לא לכתוב את שם התנא ר' עקיבא בראשי תיבות ר"ע, אלא רע"ק. כמו-כן יש אומרים, הר"ש משאנץ. למה אתם עושים אותו רש, עניי? הדבר איננו מכובד. אלא לכתוב ולומר עליו, הַשִּׁיר. ה"ה בנ"ד, מה זה רצ"ח? לא תרצת. לכן היה צ"ל מהר"ץ חיות.

עכ"פ הוא מביא את מהר"ץ חיות שכתב כך, עיינן יבמות דף צ"ב ע"א, למען תלמד ליראה את וגו' כל הימים – זו שבתות וי"ט. וכתב רש"י שם, הוּי לְמַד לְהַזְהִיר שְׁלֵא לְבַטֵּל עוֹנֵג שַׁבַּת.

ועיינן שו"ת הרשב"א [סימן קכ"ג], שהיא דרשה גמורה עכ"ל. פירוש, ולא רק אסמכתא. הרי גם מזה, שעונג שבת הוא מצוה מדאורייתא, כדברי המתרגם.

ברם, לכאורה הוא היה צריך פה לחדד את הדברים. הדבר תלוי. אם זהו פירוש, דרשה או אפילו פשט, 'לעשות את השבת' – לתקן את מאכלי שבת, שיהיו מבושמים ומשובחים וחשובים, א"כ זהו מדאורייתא. אבל אם זהו רק מן היתור, מהמלה 'את', אזי עכ"פ לפום רהטא לא מסתבר שהדבר נחשב מדאורייתא. זה רק בבחינת רמז, אי אפשר להגיד שזאת דרשה גמורה, וק"ו שאי אפשר להגיד שזהו הפשט.

ממילא גם לפי זה, אם זהו המקור של יונתן בן עוזיאל, אזי אין הכרח להגיד כי לשיטתו שזהו מן התורה.

הערה מהקהל: מצינו הרבה פעמים שהמלה 'את' באה לרבות. כגון הדין שהשיער חוצץ בטבילה, לומדים מן הייתור, 'את' בשרו [ויקרא י"ד, ט], את הטפל לבשרו.

תשובת מרן שליט"א: אמת נכון הדבר, כדאיתא בעירובין דף ד: ובסוכה דף ו' ע"א, ובעוד מקומות, ומפורש שם שזה מדאורייתא, וכן ברמב"ם פ"ו ממקואות הל"ז. ועוד מעט נסביר את התשובה לכך.

הערה נוספת מהקהל (לאחר השיעור): במנחת חינוך מצוה ל"ג אות א' לגבי כיבוד אב ואם, מביא מהגמ' בכתובות דף קג. שמרבים מדכתיב כבוד 'את' אביך, לרבות אשת אביו ובעל אמו, ושנראה מדברי הרמב"ם דכיון דמוכח מיתורא דוא"ו, דינו ד"ת ממש, רק שקורא אותו ד"ס כידוע דרכו של הר"מ. ע' בס' המצות שורש ב' מ"ש הרשב"ץ ובעל מג"א. אך ע"ש בשורש ב' השיג הר"מ על מוני

ועכשיו ראיתי שכבר בספר אהבת יהונתן [דף ק"ז ק"ח], להר"ר בנימין שמרלר, שהוא ג"כ מסביר כך. אם כי הוא שם את זה ב'סוגריים', אבל עכ"פ הוא פתח בכך וכתב בזה"ל, 'למעבד תפנוקי שבתא'. תפנוקי הוא תרגום מלת 'את' שבכתוב, שבא לרבות תפנוקים.

אבל אח"כ הוא הולך במהלך המקובל בדרך כלל, שזה מתאים כפי שפירשו הר"א אבן עזרא ורבינו בחיי והחזקוני, כי לדעתם זהו פירוש המלים. ממש בתורת פשט.

וזה לשונו שם, דק' [דקשה], דהשביתה איננה מעשה. ואדרבה, שב ואל תעשה. ואיך נוכל לומר עליה לשון עשייה, לעשות וגו'. כיצד אפשר לומר, כי 'לעשות את השבת' היינו בקום ועשה, הרי השבת היא ב'שב ואל תעשה'. לא עושים מלאכות.

לכן יפרש, שהמקרא יכלול שני דברים. הא' ושמרו בני ישראל את השבת, לשמרו ממלאכה ועבודה, ולשבות בו. גם ושמרו בני"י, לעשות ולתקן תפנוקי השבת ממאכלים שונים, עוד מערב שבת.

ולכן לא אמר ושמרו בני"י את השבת לעשותו לדורותם. ומהו עוד הפעם 'את השבת'?

התשובה – כי הוא מורה על שני עניינים. והסמך המתרגם ע"פ זה 'לעשות', מצות עונג שבת מדאורייתא. גם מצות ההכנה מע"ש לשבת.

וחז"ל [בשבת דף קי"ח ע"ב, ופסחים דף ס"ח ע"ב] למדו עונג שבת, מן הפסוק בישעיה [נ"ח, י"ג] וקראת לשבת עונג. ובזה הוא מצוה מדברי קבלה.

הם – חז"ל – לא הביאו את הפסוק הזה, 'לעשות את השבת', כמקור לעונג שבת. ברם, יונתן בן עוזיאל זה כמו מדרש. הוא לא מעתיק לתרגומו אך ורק דברים מחז"ל, אלא הוא בעצמו נחשב מקור, זה כמו עוד ספר. ישנם הרבה דברים חדשים בתרגום ירושלמי, או בתרגום המיוחס ליונתן, שהם לא נמצאים בשום ספר מספרי חז"ל, בכל אופן אותם ספ' שבידינו.

בהמשך הוא מביא את דברי מהר"ץ חיות, וכותב בזה הלשון, ורצ"ח באמרי בינה כתב וז"ל וכו'.

כתוב פה, רצ"ח באמרי בינה. לפעמים כותבים ראשי תיבות, שאינם רצויים. למשל, ישנם כאלה הכותבים, הר"ע מברטנורא. למה אתה עושה אותו רע? חלילה. צריך לכתוב רע"ו, דהיינו רבינו

שערי יצחק – השיעור השבועי

השלמה בעניין אכילת ביצים בסעודת שבת בבוקר, ובסעודה שלישית, ולעניין אכילת ביצים אז. היפה ללב ומהרי"ח הקשו כי אם הטעם באכילת ביצים הוא זכר לאבילות על משה רבינו ע"ה, היה צריך לאכול את הביצים בסעודה שלישית ולא בסעודת שחרית, שהרי משה רבינו מת במנחה בשבת ולא בשחרית, תירוץ על פי דברי מהרי"ץ זיע"א בע"ח.

הבאנו [בשיעור הקודם] את דברי מהרי"ץ בעץ חיים [דף קמ"ג ע"ב] שכתב לגבי שבת בבוקר בזה"ל, ושותה מלא לוגמיו, וישב מעט לאכול מיני פירות, ושותה יין שרוף מעט לשמחת שבת ומועד. ונהגו לאכול ביצים מגולגלים בסעודה, זכר לאבילותו של משה רבינו ע"ה, שמת בשבת. וכ"כ בספר כל בו יעו"ש.

הספר יד כל בו, הוא ספר נדיר. כנראה מהרי"ץ בזה, מתכוון למה שנדפס בסוף חומש ישן, ישנם שם תפילות וכו', ומובא שם גם הפירוש הזה. מהרי"ץ מציין אליו בכמה וכמה מקומות, כגון בנשמת כל חי, מי חיבר את הנוסח זה.

מובא שם תחת הכותרת 'שומר שבת', דיני סעודה ותפילה והבדלה [דף כ"ו] בזה"ל, ראיתי מרבתי שהיו אוכלים בסעודת שחרית ביצים מבושלים שלוקים בקליפותיהם, מוטמנים בתנור במעוד יום.

מהרי"ץ לא העתיק במדויק את המלים שלו. גם בהמשך ישנו שינוי, תוספת. מהרי"ץ כתב 'ביצים מגולגלים', והוא כותב 'ביצים מבושלים שלוקים בקליפותיהם'. יכול להיות, שזהו אותו הדבר. מובא בכמה מקומות 'ביצה מגולגלת', דהיינו מבושלת קצת, או צלויה קצת. ועיין בס' הערוך. אבל העיקר שהוא מדגיש כאן, ביצים שלמים בקליפותיהם.

והטעם הוא, מפני אבילות של משה רבינו ע"ה, שמת בשבת. ונכון הוא, למאן דאפשר ליה.

והמהדרים אוכלים אותם גם בסעודה שלישית. את זאת, מהרי"ץ לא הביא. אך בשתילי זתים סי' רפ"ח סס"ק י"ג העתיק מהרד"ם גם את זה.

בספר יפה ללב, למהר"ר יצחק פאלאגני, הביא [בסימן רפ"ט ס"ק ד'] את הספר 'שומר שבת' שהבאנו מקודם, מה שמהרי"ץ רומז אליו, והוא מביא גם הספר שיורי כנסת הגדולה בסימן רע"ח אות ח', וכותב על כך בזה"ל, והנה מה שכתב דהטעם הוא מפני אבלו של משה רבינו ע"ה שמת בשבת, זה הטעם הוא נכון למהדרים דאוכלים

המצות שמנו מצוות הנדרשים ב"ג מדות, למה לא מנו כיבוד אשת אב ובעל אמו ואחיו הגדול, נראה להדיא דגם הנדרשים מאת הוא לשיטתו ד"ס. אך נ' דהר"מ חזר כאן מזה מחמת השגת הרמב"ן וכו'.

תשובת מרן שליט"א: הכל אמת ויציב. ואפשר להוסיף אפילו עוד, כגון מן הירושלמי בברכות דף לו: ובערלה פ"ק מ"ח שלמדו כי החרצנים והקליפות אסורים משום ערלה, כמו הפרי עצמו, מדכתיב 'את' פרו ויקרא י"ט, כ"ג] את הטפל לפרו.

אבל העניין הוא, שעיקר הדבר שנוי בפלוגתא אם דורשים מריבוי 'את', כמבואר בפסחים דף כב: נפקא להו מאת בשרו, את הטפל לבשרו. ואידך, את לא דריש. כדתניא שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתים שבתורה, כיון שהגיע לאת י"י אלהיך תירא [דברים ו', י"ג], פירש. אמרו לו תלמידיו, רבי, כל אתים שדרשת, מה תהא עליהן? אמר להם, כשם שקיבלתי שכר על הדרישה, כך אני מקבל שכר על הפרישה. עד שבא רע"ק ודרש, את י"י אלהיך תירא, לרבות תלמידי חכמים וכו'. ובפרט שמדברי הרמב"ם נראה שפסק דלא כר' עקיבא, וכבר העיר על כך בחידושי בן אריה סי' י' אות ד' דף כ"א. והארכתי על כך בנפלאות מתורתך פ' ואתחנן ע"פ את י"י אלהיך תירא. וע"ע ערוך לנר בסוכה דף ו' ע"א ד"ה את, ועמק סוכות שם ד"ה שמרו.

אם כן איך נדע מה דעת יונתן בן עוזיאל בנדון זה.

*

בספר חומש עם פירוש המליץ בינותם [שמות שם, דף תקצ"ב], הוא מביא רק את הפירוש דלעיל בזה"ל, תפנוקי – כתיב לעשות את השבת, בתרגום יונתן תרגם למעבד תפנוקי שבתא [פירוש, לעשות תפנוקי השבת]. וצריך ביאור, בהוספת תיבת תפנוקי. באהב"י – באהבת יהונתן – פירש, 'תפנוקי' הוא תרגום מלת 'את' שבכתוב, שבא לרבות תפנוקים עיי"ש.

מצא חן בעיניו המהלך הזה, והוא לא הביא בכלל את הפירוש השני.

אותה בסעודה שלישית, דבאותה שעה הוא שמת משה רבינו, להסוברים שמת בשבת כמ"ש בטור ובב"י ובלבוש לקמן בסימן רצ"ב יע"ש"ב.

ולכן נראה דהא שנוהגים לאכול בשבת בשחרית ביצים מבושלים בקליפותיהם, אינו מטעם אֶבֶל משה, שהרי לא מת משה בבוקר, כי אם בערב בשעת מנחה, כמבואר שם וכדברי הזוהר.

אלא נהגו מפני עונג שבת, שבבוקר המנהג לאכול מיני מאכלים שדרכם לאכול עמהם ביצים מבושלים כנודע, ואין עושין כן אלא משום עונג שבת. אבל בערב אחר המנחה, בסעודה שלישית, נהגו מן המהדרין לאכול ביצים כנוז, מטעם אבלו של משה כנוז.

כעת הוא מוסיף עוד דבר, חידוש שלא ידענו, והמהדרין מן המהדרין, נהגו לאכול ביצים כנוז גם בסעודת הלילה מלילי שבת.

בסעודת שחרית, זה מקובל אצל רבים לאכול ביצים. ויש מהדרין, שאוכלים גם בסעודה שלישית. ויש מהדרין מן המהדרין, שאוכלים כבר גם בליל שבת. כך הוא מוסיף. זהו דבר חדש.

והטעם לזה נראה, משום דאמרינן בפ"ק דיומא דף י"ח, דביצים מרבים זרע. וע"כ אמרו שם, אכסנאי לא יאכל ביצים, משום קרי, שלא יתגנה על בעה"ב. ישנו חשש, שיראה טומאה.

משום הכי אין לאכול ביצים בערב יוהכ"פ ג"כ, כמ"ש הרב ט"ז לקמן בסימן תר"ץ ס"ק ג' יעו"ש. כל קבל דנא, מצוה לאכול בלילי שבת דברים המרבים זרע, משום עונה. וכדאמרינן בפרק מרובה דף פ"ב ע"א, בעשר תקנות שתיקן עזרא על שו"ם מה, שיהו אוכלין שום בע"ש, משום עונה. ופירש"י ז"ל, משום עונה, שמצות עונה בלילי שבת כדרכי יהודה, והשום מרבה את הזרע כדלקמן עש"ב. ועיין להרב תוספת שבת בסימן ר"ץ סק"א.

ישנו עניין לאכול ביצים גם בליל שבת. כך אומר לנו היפה ללב.

בספר ליקוטי מהרי"ח [ח"ב סדר סעודת שחרית דשבת, דף ר"מ], הוא עמד ג"כ על השאלה הזאת, וכתב בזה"ל, עיין בפרי מגדים בסימן ר"צ (בא"א – באשל אברהם) בשם תוספות שבת [צ"ל תוספת שבת. יב"ן] בשם שיירי כנסת הגדולה [שם], דנוהגין לאכול בשבת, ביצים וקטניות.

הנני מקצר כעת, אבל העורך יביא את כל לשונו, מלה במלה. אני אומר כעת בשיעור רק את הדברים העיקריים, בכדי שלא להאריך יותר מדאי. אבל מצד שני, המעיין צריך לראות את הכל לפניו [וכדלקמן. העורך].

הוא מוסיף לנו עוד חידוש, לאכול בשב"ק חוץ מביצים גם קטניות. שמעתם? לא לחנם יש מנהג ישראל – תורה, לאכול קטניות בשבת.

והטעם, זכר לאכלו של משה ע"ש. כפי שהביצים הם מאכל אבלים, אותו הדבר גם קטניות. אנחנו יודעים זאת על עדישים, אבל הוא אומר 'קטניות' באופן כללי. כגון מה שנקרא אצלינו עֶתֶר. אפונים קלויים. שהם עגולים ממש, כמו כדורים קטנים.

ולכאורה יע"ק – צריך עיון קצת – דלפי זה בסעודה שלישית היה צריך לאכלם, כי משה רבינו בזמן הסעודה שלישית נסתלק.

ואפשר משום דיש אוכלין בסעודה ג' רק קינוח סעודה, מחמת חולשת מזגם.

הסיבה שהדבר אינו כ"כ נפוץ, היא מפני שישנם כאלה שאינם מסוגלים מבחינה בריאותית לאכול הרבה בסעודה שלישית, הם אוכלים אז רק בבחינת קינוח סעודה.

ומהגם מאכל ביצים וקטניות, דהם מאכלים קשים. כנראה הם קשים לעיכול. לכן אכלו אותם בבוקר. הם מודים כי הטענה אכן צודקת, משה רבינו ע"ה נסתלק אז, אבל הם אינם יכולים לאכול הרבה בסעודה שלישית, על כן הם הקדימו לבוקר. ועיין מה שכתבתי לקמן בהנהגת סעודה שלישית, דיש נוהגים באמת לאכול ביצים בסעודה שלישית ע"ש.

והנה המנהג ישראל לאכול בשבת הביצים עם בצלים חתוכים יחד, ומנהג ישראל תורה הוא.

כבר אמרנו בשיעור הקודם, המנהג הזה של בצלים, הוא מתלמידי הבעש"ט. הוא שהתחיל בכך.

אבל כעת הוא – ליקוטי מהרי"ח – מתחיל לדון לגבי מה שהם אוכלים בצלים חתוכים ביחד עם הביצים, דהיינו מועכים או מפוררים את הביצים ואת הבצלים ועושים מאכל מעורבב. אולי ישנם כאלה שמערבבים אותם עם מיונו. עכ"פ הוא מתחיל לדון שם בכך, כי אולי ישנה כאן שאלה של טוחן בשבת. אלא מאי, צריכים לעשות זאת סמוך לאכילה מיד, שלא יכינו זאת מראש. וישנם

לגופו של עניין, נראה לפום רהטא כי מהרי"ץ בכוונה דייק וכתב 'ביצים מגולגלים', לא ביצים מפוררות לחתיכות קטנות, או כל צורה אחרת כגון חביתה מטוגנת, אלא ביצים שלימות. דהיינו, להניח בתוך החמין ביצים שלימות. כי מאחר והסיבה היא משום אכלו של משה רבינו, א"כ באבילות הביצה היא שלימה, לא חלקי ביצים. הרי מהו העניין, באכילת ביצים [באבילות]? אולי מהרי"ץ כתב בכוונה את המלה 'מגולגלים', בכדי לרמוז את העניין הזה, כי זהו 'גלגל החוזר בעולם'. הרי ביצה שלימה, זהו דבר שמתגלגל. וגם ישנו עניין, 'שאיין לה פה'. כמו עדשים. לכן צריך שהיא תהיה שלימה.

אבל האמת שבביצים שייך הטעם השני, וכמו בעדשים. אבל הטעם הראשון אינו שייך בביצים, אלא רק בעדשים שהם כגלגל, כדמוכח למעין בגמ' בבא בתרא דף ט"ז ע"ב ובפירוש רש"י שם.

זה שמשא רבינו ע"ה מת בעת סעודה שלישית, בזמן המנחה, אכן דבר נכון, כפי שמהרי"ץ בעצמו כתב בפירושו עץ חיים על התכלאל [דף קמ"ז ע"א] לגבי אמירת צדקתך וגו', וזה לשונו, הטעם שנהגו לומר ג' פסוקים אלו, לפי שהם צידוק הדין על עמוד עולם, אב החכמה והנבואה, שנפטר בשבת, משה רבינו (כ"כ מר רב שר שלום) – הוא אחד מן הגאונים – [פוסקים].

מהרי"ץ מאריך על כך, וכותב בזה"ל, והקשו עליו, שהרי לפי סדר הפוסקים והגמ' פ"ק דקידושין נראה דמשה מת בערב שבת, ובאותו יום כתב י"ג ספרי תורות. עיין רד"א שהאריך להוכיח כן. וגם הרא"ש פע"פ בראיות, ומסיק, לכן יש אומרים, שאינו רק כמו צידוק הדין על פושעים, שעתידין לחזור לדינם אחר השלמת הסדר, מצדיקין את הדין על דינם החוזר. וכל זמן שלא השלימו ישראל ג' תפילות אלו, אינם דואגים. ואומרים, עדיין לא פנה השמש. אבל כיון שהתפללו מנחה, והוא ערב, דואגים על הלילה הבאה, שעתידים לחזור לגיהנם אחר השלמת סדר קדושה. שאז הפרוז מכריז, חזרו רשעים לגיהנם, שנאמר [איוב י', כ"ב] צַלְמוֹת וְלֹא סְדָרִים. כיון דשלמו סדרים, צאו למות.

ובספר אמרות טהורות להרמ"ע מח"ד ח"ב פרק י"ג תירץ, דלא פליגי. דבערב שבת היה הולך

כאלה המזהירים, לחתוך חתיכות גדולות, שלא יהיה טוחן. אבל המנהג הוא לחתוך זאת דק דק, אולם שיהיה סמוך לסעודה. הוא מאריך על כך, מבחינת דין טוחן בשבת.

[וזה לשונו שם, ועיין בשו"ע [סימן שכ"א סעיף י"ב] דהמתך ירק דק דק חייב משום טוחן, והרמ"א [שם] כתב דלאכלו מיד מותר. ועיין במג"א [שם ס"ק ט"ו] דהשלטי גבורים מפקפק על היתר זה, וגם הב"י כתב ליהרר לחתוך לחתיכות גדולות קצת, אך המנהג לחתוך דק דק ויש להם על מה שיסמוכו, אך עכ"פ אסור לחתוך עד יציאת בית הכנסת, דבעינן סמוך לסעודה ממש ע"ש. ועיין בספר זכרו תורת משה [לבעל החיי אדם] שראוי שלא לחתוך הבעלים דק דק, רק קצת גדולות, וגם זה לא יעשה אלא סמוך לסעודה ע"ש. ובחיי אדם [הל' שבת, כלל י"ז סעיף ב'] כתב, דהחותכים בצלים דק דק שעה או שתים קודם הסעודה, קרוב הדבר שחייב משום טוחן, והבצלים אסורים באכילה. וגם דאז אסור משום בורר, דאסור לקלוף שום ובצל אלא לאכול מיד ע"ש.

ונראה לפענ"ד דכל זה ג"כ אינו רק לחתוך הבעלים על קערה, או על השולחן. אבל החותכין הבעלים על מדף המיוחד לכך, שקורין האק ברעטיל, עם הסכין המיוחד לכך שקורין האק מעסיר, בכל עניין אסור. דזה דמי לגורר גבינה במורג חרוץ, המבואר בשו"ע סימן שכ"א סעיף י' דאסור, דכיון דמיוחד לכך הוי כשחיקת תבלין במכתשת ע"ש. וגם הוא עובדא דחול].

עניין אכילת בצלים בשב"ק אינו מקובל אצלנו, כפי שאמרנו. גם מתלמידי הבעש"ט, חלקם מתנגדים לכך. וישנם גם הטוענים, כי בצל חי הוא מזיק לגוף, כמבואר בגמרא.

ישנן שם הגהות בשם זכרון מנחם, והוא מביא [באות א'] בזה"ל, יש לומר – להביא – רמז לכך, במשנה שבת דף י"ט ע"ב, אין צולין בשר בצל וביצה, אלא כדי שיצלו במעוד יום עי"ש. הרי דיש לאכול בצלים וביצים.

כתובה כאן 'הלכה', והוא 'תפס' את זה כביכול כרמז לנדון דידן, כי כתוב פה בצל. 'בשר בצל וביצה'. ברם, המדובר הוא על צלוי. אם זה צלוי, אין בעיה. זה כמו מבושל. אבל הם אוכלים את הבעל כשהוא חי, א"כ זה לא בדיוק.

ומתמותת, ולא נסתלק לגמרי עד יום שבת, שעת מנחה.

המיתה אכן התחילה בערב שבת, אבל בפועל – באופן סופי – הוא מת בשבת.

וזה כי ידוע שיש לכל א' מצדיקי ישראל צלם ודמות עליון, וזה לא נסתלק ממש עד יום שבת מנחה, עת רצון. וצלם ודמות תחתון, נסתלק בע"ש. והביא ראיה לדבריו ממדרש רבה פ' וילך ע"ש ראיה חזקה ועצומה.

וגם בהמשך, מהרי"ץ מביא בעץ חיים [בגוף התכלאל, דף קמ"ו ע"ב] בזה"ל, כתב הגאון רב שר שלום, מנהג בבית מדרשו של רבינו בבבל, לשנות מסכת אבות אחר המנחה.

היה מנהג, לקרוא בכל שבת את מסכת אבות. או לכל הפחות פרק ראשון, כפי שכתבו קדמונינו בספריהם.

וכתב הכלבו, ואמת הדבר. שאין לבטל בית המדרש מכל וכל, רק מתבטלים מעט, לכבוד הרב אבי התורה שנפטר באותה שעה עכ"ל.

אומר מהרי"ץ זיע"א, וכן היה מנהג קדמונים כאן, לשנות פרק מאבות בכל שבת, וחוזרין בה חלילה.

מובן שאת כל המסכתא. קראו פרק אחד, בכל שבת, וחזרו שוב ושוב. מה שאנחנו עושים בין פסח לעצרת, וישנם כאלה ה'מושכים' זאת עד לראש השנה. אבל המנהג העיקרי הוא, כפי שמובא בספרים, עד מתן תורה. מפסח עד עצרת. זהו מה שמקובל אצלנו. וגם מהרי"ץ עצמו מביא כך שם בדף ק"צ עמוד א', ד"ה הטעם. אבל פה בע"ח מובא, כי כך היו עושים בכל שבתות השנה.

ומוסיף מהרי"ץ בפירושו שם, ונהגו שלא לקבוע מדרש במנחה, משום דאמרי חכם שמת, כל בתי מדרשות בטילים (פוסקים ועיין חמ"י פי"ו).

יוצא שבעצם אנחנו עושים זכר לאבילותו של משה רבינו, בשני דברים. א' שאנו אומרים את הפסוק השני, וצדקתך אלהים עד מרום וגו', שהמכוון בו הוא על משה רבינו.

הפסוק הראשון, הוא על יוסף. והפסוק השני, וצדקתך אלהים עד מרום וגו', הוא על משה רבינו, כי הוא עלה למרום לקבל תורה. והפסוק השלישי, הוא על דוד. ומבואר שם בע"ח. זהו דבר אחד.

דבר שני, לא קובעים מדרש. אין שיעורי תורה, אחרי מנחה של שבת. לא קובעים בתי מדרשות.

זה לא איסור, אבל ככה מקובל. ישנם ארצות כאלה, שבכל זאת קובעים, הם אינם חוששים לכך. אבל בדר"כ משתדלים לאחר את תפילת המנחה, שיהיה מספיק זמן ללמוד לפני מנחה, ואחר מנחה אין לימודים. ואם יש, זהו רק כפי שאנחנו קוראים אז בספר משלי, או כפי שיש נוהגים לקרוא מסכת אבות בלי פירושים, כי זה לא ממש לימוד תורה. זה לא שיעורים בהלכה ובמפרשים.

א"כ חושבני בס"ד, כי כבר יש לנו תשובה, על קושיית היפה ללב ומהרי"ח. הם שואלים, אם העניין באכילת ביצים הוא זכר לאבילות משה רבינו, הרי הוא מת במנחה.

התשובה היא, כי לזכר במנחה, יש לנו אז, שני דברים. א' אומרים צדקתך וגו', ב' לא קובעים מדרש. מה הינך רוצה עוד? שנאכל ביצים? הדבר כבר יהיה בבחינת 'בשלושה דברים היא חזקה, אולי לבסוף אנשים יתחילו לבכות, להצטער ולהתאבל ממש... גם זה, וגם זה, וגם זה. כל כך הרבה דברים. על כן עשו כך. מספיק שנים. בבוקר, היו לנו ביצים.

חידוש כי גם בליל שבת הננו עושים זכר לאבילותו של משה רבינו, באמירת מזמור שיר ליום השבת וגו' בנעימת משנה.

ולגבי ליל שבת, תשמעו כעת דבר חידוש. הרי ידוע אצלנו המנהג, לומר את מזמור שיר ליום השבת וגו', בנעימת משנה. רבים תמהים על כך, מדוע קוראים זאת כמו משנה [מרן שליט"א מדגים את נעימת הקריאה. העורך]. ממש כמו פרק במה מדליקין ובמה אין מדליקין וכו' [כנ"ל. העורך] שאומרים אז לפני כן.

יש להאריך על העניין הזה, ברם חושבני כי אחד הטעמים לכך הוא, בכוונה עשו כאן נעימה של משנה, חוץ ממה שאמרנו [בשיעור ויצא ווישלת, שנתנו זו] כי דוד המלך ביקש שפרקי התהלים היו כמו נגעים ואהלות, אבל למה דוקא בליל שבת, הרי גם בבוקר אומרים מזמור שיר ליום השבת וגו'. התשובה היא, כי זה לעילוי נשמת משה רבינו. זאת משנה. כפי שלומדים משנה, אותיות נשמה, לעילוי נשמת המתים לא אליכם.

והרי משה רבינו, הוא שייסד את המזמור הזה. הוא רמז את שמו במלים, מזמור שיר ליום השבת, אותיות למש"ה, לא לפי הסדר. מרוב ענותנותו, הוא הסתיר זאת, אבל זהו הר"ת למש"ה.

שערי יצחק – השיעור השבועי

שאלה מהקהל: לגבי אמירת צדקתך במנחה של שבת, האם זהו הטעם העיקרי?
תשובת מרן שליט"א: כן. הדבר כתוב בספר הזוה"ק במפורש, וכפי שהביא מהרי"ץ בע"ח [שם] בזה"ל, ובזוהר הקדוש פ' תרומה דף קנ"ז, דג' פסוקים אלו הם צידוק הדין על ג' שנפטרו בשבת, וכולם כלולים במשה ויוסף ודוד ע"ה, והאריך שם. אבל ישנם פירושים אחרים. יש אומרים, כי ניצולים בג' פורעניות. כמובא שם. אין הכרח, שזה יהיה הטעם העיקרי. וה"ז בבחינת ע' פנים לתורה. כפטיש יפוצץ סלע, המתחלק לניצוצות רבים.

בירור באריכות דין הוספת שרטוט נוסף בסת"ם בסוף הדף, כחומה המקיפה לשמור את הפרדס. וכן לעניין שרטוט בין השיטין של עשרת בני המן.

לגבי מגילות אסתר, אמנם פורים יחול בעזרת הי"ת בעוד יותר מחודש, אולם את המגילות החדשות כותבים הסופרים כבר עכשיו, ודיברנו בס"ד [בשיעור וארא, שנתנו זו] בעניין השרטוט שעושים מתחת כל השורות.

נביא ראשי פרקים, מתוך מכתבו של ידידנו יקר יקרים בנש"ק הרה"ג יהודה עדס הי"ו. הוא האריך בכך מאד, ארבע דפים, והעורך ידפיס את הכל בחוברת שערי"י, אולם אדבר כעת בעזר ה' וישועתו על הנקודות העיקריות, ובפרט מה שבעזה"י"ת להלכה ולמעשה.

הנדון הוא, על מה שעושים כיום בס"ת ובמגילות. וכן אולי גם בתפילין ובמזוזה, אם זה נכון כפי מה שראיתי כתוב במכתב הנז"ל, וכדלקמן.

תפילין צריכים שרטוט, ק"ו ס"ת ומזוזה, וכן המגילה, צריכה שרטוט כאמיתה שלתורה [עייין מגילה דף ט"ז ע"ב].

בכל אופן, לפי הנהוג כיום, צריך שיהיה שרטוט מארבעה צדדים, דהיינו אחרי השורה התחתונה. פירושו שלדבר, אף שלא כותבים מתחתיה כלום. הרי השרטוט נועד, בשביל ליישר את הכתיבה. זהו הטעם הפשטי, וכך נפוץ בספרים. ונפקות רבה מכך, כגון אם מישהו עשה את השרטוט עקום, הוא לא יצא ידי חובה. כי השרטוט הוא בכדי שיכתוב ישר. נמצא שאם עשה את השרטוט עקום, זהו אינו שרטוט.

וכן נפקא מינה, אם יעשו את השרטוט רק אחרי הכתיבה. השרטוט כבר לא יעזור להכשיר, כי צריך

הדבר נרמז בסוף המזמור שם, כתוב, לְהַגִּיד וְגו' צוּרֵי וְלֹא עוֹלָתָהּ בּוֹ [תהלים צ"ב, ט"ז]. מבאר מהרי"ץ בע"ח [דף ק"ד ע"ב], שחייב אדם להצדיק את הדין עליו, כמ"ש אל אמונה. ומרע"ה הצדיק עליו את הדין, בעת שא"ל הקב"ה ומות בהר.

זהו כמו שאנחנו אומרים בלווית המת, ובמספרות כל שבת ימי האבל את הפסוק [דברים ל"ב, ד'] הַצּוֹר תָּמִים פָּעָלוּ בִּי כָּל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט, אֵל אֱמוּנָה יֵאֵין עוֹלֵי וְגו'.

גם דוד המלך שהעלה מזמור זה בספר תהלים, גם הוא מת בשבת, כמבואר בשבת דף ל"א. חוץ ממשה רבינו שמת בשבת, כמבואר בתוספות במנחות דף ל"א. וכפי שאמרנו מקודם, הדבר מפורסם בעוד הרבה ספרים. א"כ זהו אותו היום.

הם – היפה ללב ומהרי"ח, וּבְדִלְעִיל – טוענים, שמשה רבינו מת במנחה, הם רוצים שיהיה לכך אז היכר. אבל הדבר אינו כ"כ משנה, כי סוף סוף זהו אותו היום. בבחינת מקצת היום ככולו. ומתחילים כבר בערב שבת, עשינו לעילוי נשמת משה רבינו, וגם ביצים בשחרית. ובסעודה שלישית, עשינו שני דברים, כי זהו הזמן שבפועל הוא מת. אבל שיהיה אז גם ביצים, זהו כבר מוגזם. או שלא רצו, או שקשה לאנשים רבים לאכול הרבה בסעודה שלישית, ולכן הקדימו זאת לשחרית, וכפי שביארנו לעיל.

שאלה מהקהל: אבל זה לא רק זאת היתה הסיבה לאמירת מזמור שיר ליום השבת וגו' בליל שבת?

תשובת מרן שליט"א: ברור שלא. רק הסברתי לתת טעם, למה אנחנו אומרים זאת בנעימה של משנה. רבים היו תמהים על כך. כאשר שאלתי מאחד התלמידי חכמים הזקנים בדור שעבר, ענה לי, כן, זה בטעות. המשיכו את נעימת המשנה במה מדליקין וכו' שקראו מקודם, גם במזמור שיר ליום השבת וגו'. אבל אני אינני מקבל תירוץ כאלה. בכל אופן אם יש לי תשובה טובה יותר, אני בודאי עונה אותה.

להגיד שזה סתם? אין סתם.

לפי דברינו יש להבין מה שבשחרית דשבת וגם אח"כ במנחה, אומ' מזמור שיר ליום השבת הנעימה רגילה, ולא כמו משנה כאשר בלילה, כי אז הרי עושים דברים אחרים לזכר אבילותו של משה.

א' באתי בזה בדבר הלכה, שלענ"ד היא הלכה נחוצה מאד, וכמו שיתבאר להלן.

הנה מבואר בדברי הפוסקים, שיש ענין של שרטוט מד' צדדים. כך תירץ ר"ת, בחד תירוץ, הקושיא איך אמרו בגמ' דתפילין א"צ שרטוט, והלא אמרו בגמ' דאסור לכתוב ג' תיבות בלא שרטוט, כ"ש כל התפילין.

בשביל מה צריכים להגיד, שהתפילין אינם צריכים שרטוט? כיצד הדבר יכול להיות? הרי כל שלוש תיבות מפסוק, אסור לכתוב בלי שרטוט, א"כ כיצד אפשר לומר כי כל התפילין אינם צריכים שרטוט?

ותירץ ר"ת, דתפילין א"צ שרטוט כל שורה ושורה. אבל שרטוט שורה עליונה, צריך. השורה העליונה כבר תוביל אותו, כי היא כתובה בצורה ישרה.

אבל אומר ר"ת, ואפשר דתפילין צריכין אפי' שרטוט ד' צדדים.

ומזה למדו הפוסקים, דתפילין צריכין שרטוט ד' צדדים (אף שר"ת לא כתב זה רק בדרך אפשר, מ"מ מובן שחששו להחמיר בספקו של ר"ת).

וכן בס"ת י"ל כמובן דצריך שרטוט ד' צדדים, דנהי דס"ת צריך שרטוט כל שיטה ושיטה, אבל אין זה מפקיע ממנו דין שרטוט ד' צדדים, ולא נאמר עד"מ דבשביל שעושה שרטוט כל שיטה ושיטה, פטור מלשרטט בימין ושמאל. אלא אדרבא כל שכן הוא, דאם אפי' תפילין צריכין שרטוט ד' צדדים, כל שכן ס"ת.

ומכל זה מתבאר, דס"ת ומגילות וכו', בכולן יש להצריך שרטוט ד' צדדים.

*

אמנם בדרך ההנהגה למעשה, כיצד עושים בפועל את השרטוט ד' צדדים, מצינו בזה חילוקי מנהגים, וכמו שיתבאר להלן, שמצינו בזה בקהילות ישראל ג' מנהגים.

ב' והנה כל המחלוקת הוא לגבי שרטוט התחתון, אבל שרטוט העליון ושל ימין ושמאל אין מחלוקת. אבל בשרטוט התחתון יש ג' שיטות.

שיטה א', הוא השיטה שנהגו בספרי אשכנז, שמתחת לכל השיטות שכותבין בס"ת, יש עוד שרטוט ריקן, שאין כתוב מתחתיו שיטה. והשרטוט ריקן הנ"ל, הוא מרוחק מן הכתיבה

היה שתכתוב ישר. אם לא היה משהוא שיוביל אותך לכתוב בצורה ישרה, אזי לא יעזור מה שכעת תשלים את השרטוט אחרי הכתיבה. הדבר בבחינת 'מעוות לא יוכל לתקן'.

כך לגבי השרטוט, בשורות שכותבים בהן. כותבים לפי השרטוט.

ישנם כאלה שכותבים ממש על גבי השרטוט, אבל לפעמים זה מושך את הדיו, ומקלקל את האות. בדרך כלל, וכך היה מקובל, שעושים קצת מתחת. אבל רואים עכ"פ כי השרטוט מוביל את הסופר, לכתוב – הוא מיישר את הגגין שלאותיות – לפי השרטוט.

מה שעושים שרטוט קו ישר בצד ימין ובצד שמאל, בס"ת וכן במגילה, הדבר מובן, כי זהו בשביל שידע הסופר לדייק היכן התחלת השורה, והיכן סופה. שלא תהיה שורה נכנסת, ושורה יוצאת.

גם זה הוא בכדי שהכתיבה תהיה נאה, 'זה אלי ואנוהו'.

ברם למטה, בשביל מה צריך שרטוט? מה הדבר נותן?

שאלה מהקהל: מה הפירוש, השורה התחתונה? 'על הארץ'?

תשובת מרן שליט"א: אחרי 'על הארץ' במזוזה, עושים עוד שרטוט שורה מתחת.

תגובה מהקהל: אבל לא עושים. גם בתפילין, לא עושים. בתפילין הרי בכלל לא צריכים לעשות שרטוט.

תשובת מרן שליט"א: יפה. בודאי שהדבר בתפילין אינו מעכב. אבל בכל אופן, לפי אלה הסוברים שכן צריך, הם אומרים שגם בתפילין צריך. הדבר מבואר במפורש ברמ"א בש"ע בהלכות תפילין סי' ל"ב סעיף ג'.

המשך התגובה מהקהל: הרמ"א מוסיף שצריך, אבל מרן כותב במפורש שלא צריך.

תשובת מרן שליט"א: אם כן הדבר צריך בירור, מדוע מנהג העולם לא לעשות זאת. יכול להיות שהקילו לגבי תפילין, כי בעצם אין בכך חובה, רק השיטה העליונה. אולם ר"ת אומר שצריך שרטוט מארבע צדדים, גם בתפילין. ומביאו הרמ"א שם.

*

וז"ל הר"י עדס בכתבו, לכבוד מרן הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א.

שערי יצחק – השיעור השבועי

חדא, כי על-דרך כלל אין ראוי לשנות מנהג אבות, למנהג קהילה אחרת בלי טעם. (ומה גם, שהמעין יראה שע"ד כלל חילוק מנהג זה היה קיים לא לבד בס"ת הקדושים, אלא גם בספרי חול כגון חומשים וכו', חומשים על קלף העתיקים מאשכנז יש בהם שרטוט ריקן במרחק חצי שיטה.

הם עשו זאת אפילו בחומשים, למרות שאין להם דין ס"ת כלל ועיקר.

אבל כל החומשים על קלף העתיקים מא"י ושאר ארצות, אין בהם שרטוט זה. א"כ שיטת בני אשכנז הוא שיטה יחידאה, ודיינו שנאמר שבני אשכנז רשאים לנהוג כמנהגם וא"צ לקבל עליהם מנהג רוב הארצות. אבל שיעשו בני שאר ארצות כבני אשכנז שהוא דעת יחיד, היא תמיהה גדולה). ועוד, דיש חשש פיסול אפי' בדיעבד כשעושים כן. שהרי יש לחוש שע"י שמוסיפים עוד שרטוט, א"כ לפי מנהג אבותיהם דכותבין גם תחת שרטוט האחרון, ולפי מסורת אבותיהם כך היה בס"ת של משה, א"כ נמצא דהמוסיף עוד שרטוט, מוסיף כאן שיטה פנויה שהיא ריוח פרשה פתוחה בסוף העמוד, ופוסל הס"ת.

הוא דן על כך, כי לכאורה לא כדאי לעשות זאת. האשכנזים אכן נוהגים לעשות, בסדר, אולם בארצות שלא נהגו, לא כדאי לעשות את זה. והסיבה היא, כי הדבר נראה כי כביכול ישנה כאן 'פרשה'. ריוח פרשה פתוחה.

[ואפי' לדעת הסוברים דשינוי בפרשיות אינו פוסל, ודלא כרמב"ם ושו"ע, הכא י"ל דפסול גם לשיטתם, משום דנתבאר במ"א דאם עשה ב' ריווחי פתוחה זה אחר זה גרע טפי ופסול גם לשיטתם, והכא אם יזדמן שעושה פתוחה בשיטה אחרונה ואח"כ שיטה זו, הרי כאן ב' פתוחות].

ואף שבודאי יש ללמד זכות על זה, ולומר דהדבר ניכר שכך מנהגו של סופר זה בכל העמודים להוסיף עוד שיטה חלק. [דהיינו כי וכי בכל הספר נזדמן לסופר שיש פרשה פתוחה בסוף הדף, אתמהא. יב"ן]. מ"מ אין לימוד זכות זה ברור כלל, כמו שיתבאר.

ולכאורה היה נראה לדמות נידון זה, לנידון הר"מ די לונזאנו והחולקין עליו, בענין שירת האזינו שעשה השיטין שקודם השירה צרין ויש שם ריוח. דהרמד"ל סובר דפסול דחשיב הוספת פרשה, והחולקין עליו סוברין דניכר הדבר לעינים שאין

שמעליו, שיעור חצי שיטה, כמו כל השרטוטים של כל השיטות, שיש חצי שיטה חלק, בין כתיבה של שיטה א', להתחלת השרטוט של שיטה ב', כדי שלא יפגע כתב שיטה ב' בכתב שיטה א', לכך עושים חצי שיטה חלק, וכמו כן בין כתב שיטה האחרונה, לשרטוט הריקן, יש חצי שיטה פנויה.

שיטה ב', הוא השיטה שנהגו בספרי המזרח (סוריה ועירק) בדורות האחרונים, שמתחת לכל השיטות שכותבין בס"ת, יש שרטוט ריקן, שאין כתוב תחתיו, אמנם השרטוט ריקן הנ"ל אינו מרוחק כלל מן הכתיבה שמעליו, אלא הוא דבוק בכתיבה שמעליו.

דהיינו, לא כמו כל שורה ושורה. נניח שעושים מרחק סנטימטר בין שורה לשורה, פה הם עושים חצי סנטימטר, כפי גודל אורך האות. כמו שרטוט כפול. אבל עושים זאת, רק בשורה האחרונה.

ונמצא ששרטוט זה משונה משאר השרטוטים, ששאר שרטוטים, יש מרחק בין שרטוט לשרטוט כשיעור גובה ס"מ אחד, על דרך משל, אם גובה השיטה הוא ס"מ אחד (חציו לכתיבה וחציו לחלק), ואילו כאן השרטוט הריקן מרוחק משרטוט הקודם לו רק חצי ס"מ, וכולו רק לכתיבה.

דהיינו שזה מתאים לגודל הכתב.

שיטה ג', הוא השיטה שנהגו בספרי הספרדים והתימנים, וכנראה גם בספרי המזרח בדורות המוקדמים, ובספרי המערב (מרוקו וכו') ותימן נהגו כן גם בדורות האחרונים, והוא שאין שום שרטוט ריקן מתחת לכל השיטות, לא במרחק חצי שיטה ולא במרחק שיטה שלימה, אלא השרטוט התחתון הוא השרטוט שמעל השיטה האחרונה. [ויש עוד לבאר בהבנת שיטה זו, ואבאר בזה לקמן].

ג' והנה כל אלו החילוקי מנהגים שכתבתי, היו מחולקים המנהגים בזמן שישבו כל הקהילות על מקומותיהם. אמנם משבאו לא"י, בהיות שלא נכתב החילוק הזה בדברי הפוסקים, לא ידעו בזה, ונמשכו כולם אחרי מנהג האשכנזים.

ד' ולכאורה אין ראוי לבני ספרד והמזרח ותימן, לשנות מנהגם ולתפוס מנהג האשכנזים, מכמה טעמים.

אשכנז עדיף, אלא מחסרון ידיעה. דכיון שלא נזכר בדברי הפוסקים שיש חילוק מנהגים בזה, ע"כ נמשכו כאן בא"י אחר מנהג האשכנזים. ובודאי לא שייך לומר, דמה שנהגו כאן בא"י יש לו תורת וגדר מנהג, שא"א לשנות מזה ולנהוג כמנהג הישן].

ולכן נראה דודאי ראוי לבני תימן והמזרח וספרד, לשנות מנהגם האחרון שנהגו בא"י בלא ידיעה, ולחזור למנהג אבותיהם שלא לעשות עכ"פ שרטוט מתחת לשיטה האחרונה רחוק חצי שורה מן הכתב וראוי לכתוב תחתיו. אלא לעשות בלא שרטוט תחת שיטה האחרונה, או עכ"פ שרטוט דבוק בכתב שאינו ראוי לכתוב תחתיו.

*

ה' עוד יש לבאר בכאן, למנהג תימן וספרד (שהוא כנראה ג"כ מנהג המזרח הישן) שאין כלל שרטוט תחת השיטה האחרונה, איך מתקיים בזה גדר דין שרטוט ד' צדדים.

ויש לבאר זה בשתי פנים.

א' י"ל, דשמא לא ס"ל כלל דין שרטוט ד' צדדים. דר"ת לא כתב ד"ז ע"פ ראייה מן הסוגיא שיש ענין שרטוט ד' צדדים. דמהסוגיא אין ראייה לזה כלל, דאפשר לומר דשרטוט תפילין א"צ רק שיטה עליונה, כמש"כ ר"ת עצמו. אלא שר"ת כתב ענין שרטוט ד' צדדים, לפי מה שראה מנהג הסופרים במקומו. וא"כ י"ל לומר דבני תימן וספרד, לא ס"ל כלל דצריך שרטוט ד' צדדים.

ב', י"ל דמודים בני תימן וספרד והמזרח דיש דין שרטוט ד' צדדים, אלא דהשרטוט שלמעלה משיטה אחרונה הוא הנקרא בשם שרטוט תחתון. היינו דבתפילין שא"צ שרטוט כל שיטה ושיטה מעיקר הדין, אבל שרטוט ד' צדדין צריך, עושין מסגרת מרובעת לשרטוט ד' צדדים, והשרטוט התחתון הוא למעלה משיטה האחרונה. והטעם שעושין כן, מפני שאם לא יעשה שרטוט לשיטה אחרונה, לא תהיה השיטה האחרונה מיושרת כל כך, וגנאי הדבר דניכר יותר מדאי עיקום הכתב. דבאמצע העמוד, אם אין השיטה מיושרת כל כך, אינו מגונה כל כך, כיון שיש עוד שיטה תחתיה, ואין ניכר שהכתב עקום קצת. אבל בשיטה אחרונה, הדבר ניכר שהכתב עקום ומגונה יותר, ע"כ עושין שרטוט למעלה משיטה אחרונה.

זה ריוח פרשה, אלא שעשה שיטות צרות. וא"כ יש לדמות לזה, ולומר דהרמד"ל דפסיל התם יפסול גם בכאן, והחולקים עליו וסומכים על מה שניכר לעינים, יכשירו גם בכאן.

לגבי ששת השורות הצרות שלפני שירת האזינו, מבינים כולם כי אין מתכוונים כאן ל'פרשה', למרות שישנו ריוח מימין ומשמאל, כי רואים שישנן כאן שורות שהן צרות. א"כ ה"ה בנ"ד, ג"כ מבינים שזאת לא 'פרשה', מכיון שבכל הדפים הדבר כך, ולא מתכוונים לכתוב שם.

אבל באמת אין הדבר דומה כלל, וי"ל דאף המקילין התם יחמירו כאן. דהתם הדבר ניכר לעין הקורא באותם שיטות, תכף רואה ומכיר שעשה כאן שיטות צרות. אבל הכא אינו ניכר עד שיסתכל בעמודים אחרים ויראה שגם שם עשה השיטות כן. ומנ"ל דסומכין על זה, שאחר שיסתכל בעמודים אחרים, יראה שכך מנהגו של הסופר, ויבין הקורא שלא נתכוין כאן להניח ריוח פרשה.

שם לגבי שירת האזינו, הינך רואה במקום שזאת איננה פרשה פתוחה. אולם בנ"ד, אתה לא תדע שזאת איננה פרשה פתוחה, אלא רק אם תסתכל בדף הקודם, או בדף שאחרי כן. מי שמסתכל רק בדף הזה, יכול לחשוב שזאת 'פרשה'.

ואפי' מי שיטעון דיש לסמוך על מה שיש לצדד לקולא ולומר דגם בזה יש לסמוך שניכר לעינים למי שיסתכל בעוד עמודים. עכ"פ לענין לכתחילה, מי מצריכנו ליכנס בזה, ולמה צריכין בני תימן והמזרח וספרד לשנות מנהג אבותיהם ואבות אבותיהם ולעשות כמנהג אשכנז ולסמוך דיש צד להתיר.

[ויש לידע ששינוי המנהג בכאן, אינו דומה כלל לשינויי מנהגים אחרים שנעשו בהמשך השנים, כגון למשל החסידים ששינו המנהג בתפילה לנוסח ספרד, ובזמנינו יש מבני החסידים שרוצים לחזור למנהג הראשון מנהג אשכנז, וכן עזה"ד.

דאותם שינויי מנהגים, לכה"פ היה כאן מי ששינה בדוקא מתוך כוונה לשנות המנהג, שסבר כי המנהג המשונה עדיף טפי, וצריכין לדון האם הכרעתו מכרעת עולמית לכל בניו ובני בניו, או שמא רשאיין לחזור למנהגם הראשון. אבל בנ"ד שינוי המנהג לנהוג כבני אשכנז, לא נעשה מתוך שיש איזה חכם ספרדי שעייין בדבר והכריע שמנהג

א"ד – אלו דברי – החותם
יהודה עדס.

*

עניתי לו בזמנו בעל־פה, שכבר כתבתי על כך בס"ד בשלחן ערוך המקוצר בהלכות ספר תורה [סימן קס"ה סעיף י'], וביארתי שם בעיני יצחק שלא צריך. והבאתי ראיה לזה, מכך שאחז"ל כי ארבעים ושנים שיטין היו בלוחות, והם עושים ארבעים ושלוש – לפי שיטתם. אבל אמרתי לו, דמהשתא לפי דבריך, לא רק שלא צריך, אלא אולי אפילו לא כדאי. וכפי שדיברנו בס"ד בזמנו, בשיעור פרשת וארא.

והוספתי ואמרתי לו כמה עניינים, כגון כי דוקא גאון עוזנו ותפארתנו מהרי"ץ זיע"א סובר שכדאי לעשות את זה.

שכן מהרי"ץ הביא בהגהותיו על הש"ע [הלי תפילין] את ספר הקנה, שכתב בזה"ל, צריך לשרטט בארבע פינות, לפי שארבעה שרטוטין הללו, הם במקום חומות, והבדל הפרדס מכוחות הטומאה.

בעל ספר הקנה היה מקובל, והוא כותב לכך טעם מחדש על פי הסוד. השרטוט הזה שאינו בשביל הכתיבה, הוא משמש כחומה, שמירה. מסביב הפרדס, צריכים לשמור שלא יכנסו גנבים ולסטים, כוחות הטומאה.

הדמיון לחומה, לכאורה צריך ביאור, כי חומה היא גבוה, וכאן השרטוט הוא אדרבה חרוץ ושקוע. וקשה לומר כי גם זה מועיל להציל מן האויבים, ומקשה עליהם להיכנס, אפילו אם הוא עמוק הרבה, כי בקלות אפשר לעשות גשר על החריץ ולהיכנס. וצ"ל שעיקר הכוונה בזה דרך דמיון לסימן בעלמא.

מוסיף ואומר מהרי"ץ, ונכון ליזהר בזה, מאחר שדברים אלו יצאו מפי התנא ר' נחוניא בן הקנה. זהו דבר אחד.

ודבר שני, אמרתי לו כי בתשובות מהריק"ש, ובספר אהל יעקב ששפורטש, הם דנים לגבי ס"ת שהשורות בו אינן ישרות, כי תפרו את היריעות לא בצורה מדויקת. ביריעה אחת הכתב נוטה כלפי מטה, וביריעה האחרת הכתב עולה קצת כלפי מעלה. אם תשוה עמוד לעמוד, תחשוב שישנה כאן 'פרשה'. אבל הם אומרים, כי מכיון שרואים כי כל היריעה היא ככה, לכן הם הכשירו את זה. הנדון

ואדרבא, שיטת בני אשכנז, שעושים עוד שרטוט מתחת לכל הכתב, רחוק חצי שיטה, היא תמוהה, למה יעשו כן בתפילין, שאין משרטטין כל שיטה ושיטה, ורק עושים מסגרת מרובעת, ושרטוט התחתון רחוק חצי שיטה מן הכתב, ולמה עושים כן, ומה תועלת יש בשרטוט מרוחק מן הכתב חצי שיטה לא פחות ולא יותר. ויותר היה ראוי לעשות שרטוט התחתון הזה, דבוק בכתיבה למטה (כמו שהוא מנהג המזרח בדורות האחרונים) דאז יש כאן יפוי, שיש שרטוט בכל ד' קצוות הכתיבה. אבל לעשות שרטוט רחוק חצי שיטה לא פחות ולא יותר, למה.

ו' והנה במה שכתבתי לעיל, לדון דיש גם חשש פסול לבני תימן וספרד והמזרח, כשעושים כמנהג ספרי אשכנז, לפ"ז יש לעורר גם על הס"ת הישנים שנכתבו מכבר כשיטה זו.

והנה לענין מה שכבר נכתב כשיטה זו, שקשה כמובן לתקנו עכשיו (לא ביררתי, דאולי אפשר בקל לתקן ולבטל השרטוט באיזה דרך, ולא חקרתי על זה), הנה יש מקום לדון לצדד להכשירא, מצד צירוף הסברא שנתבאר לעיל, דאולי מועיל מה שניכר בשאר עמודים שדרכו של סופר זה להניח שיטה חלק, ויש לצרף גם שהרי לבני אשכנז אדרבא כך עיקר מסורתם לשרטט, וכן יש לצרף השיטות דאין שינוי בפרשיות מעכב בדיעבד, ולסמוך דאפי' בב' ריווחי פתוחה זה אחר זה אינו פוסל. ולצרף גם שיטת הרמב"ם דמותר לקרות בס"ת פסול.

כך יש לדון לצדד, כדי שלא לפסול ס"ת הישנים שכבר נכתבו כך.

אבל כל זה לענין מה שכבר נכתב. אבל לענין ס"ת הנכתבים מכאן ולהבא, לכאורה ודאי יש להורות להחזיק מנהג האבות, ובפרט דבשינוי לנהוג כמנהג בני אשכנז, מלבד החשש פסול מצד תוספת פרשה, יש גם שינוי מנהג אבות, ועל זה אין שום צירוף לצרף, לימלט מחשש שינוי מנהג אבות. וע"כ ודאי יש להורות לכל הסופרים, שיזהרו שלא יכתבו סת"ם ומגילות אלא בלא שרטוט התחתון הזה, וכמנהג האבות בדורות הקודמים.

זה כתבתי הנלע"ד בזה, ובאתי בזה להציג הדברים לפני הדר"ג, ולקבל חוות דעתו בענין האמור.

הזה הובא בהרבה ספרים. הם לא דנו על עניין השרטוט, אלא על כך שבחיבור שלייריעות, רואים הבדל בשורות בין דף לדף.

שאלה מהקהל: ואם זה במזוזה, שאין דף נוסף?

תשובת מרן שליט"א: נכון. אבל לפי מה שנאמר, אפשר יהיה להבין. אתה צודק. אולי זאת הסיבה לכך, שלא עושים זאת במזוזה. אולי זאת יכולה להיות סיבה. אם לא נוהגים כיום.

דרך אגב, ישנה כאן אפשרות לטעות.

כי מהרי"ץ כתב בעניין זה בשו"ת פעולת צדיק [חלק ג' סימן ב'] בזה"ל, הרב בעל אהל יעקב בסימן ו', האריך למעניתו בענין ספר תורה שאין הדפים שוים בשיעורם, הן בדפים שבאמצע היריעה שאחד חסר שיטה בסוף הדף או בראשו – דהיינו ראשי הדפים אינם מקבילים האחד אל השני, ואז נראה כי כביכול ישנה כאן פרשה בהתחלת הדף – הן ביריעות עצמן, שאחת קצרה בשיטות מפני דקות הכתב או ריוח השרטוט, והאחרת עודפת עליה בשיטות, ואמנם מספר השיטות שוים. כך מהרי"ץ הביא בשם הספר אהל יעקב.

ומהרי"י בדיחי בשו"ת חן טוב [שאלה כ"ב] מביא בזה"ל, כתב הרב אהלי יעקב בתשובה סי' י"ב וז"ל, כתב ב"י סימן ער"ה לשון הברייתא, גמר בסוף הדף, מניח שיטה בהתחלת הדף. ואם נשארה שיטה בסוף הדף, מתחיל מתחילתו ע"כ. א"כ כשהניח פנוי שיטה אחת למעלה או למטה, פרשה פתוחה מיקריא שלא במקומה ופוסלת וכו'. הוא מאריך על כך.

במחשבה ראשונה היה נדמה לי, כי מ"ש מהרי"ץ 'הרב בעל אהל יעקב', ומ"ש החן טוב 'הרב אהלי יעקב', בתוספת יו"ד, זהו אותו הספר, רק שישנה כאן טעות. אולם לבסוף נתברר, כי הדבר מדוייק. מה שמהרי"ץ כתב, 'אהל יעקב', זהו מהריק"ש, מהר"ר יעקב קשטרו, תלמיד הרדב"ז במצרים. ומה שהחן טוב מביא, 'אהלי יעקב', זה לא מהריק"ש, אלא זאת תשובה אחרת של מהר"ר יעקב ששפורטש. שם ישנה תשובה ארוכה בעניין, בסימן ה' ו'.

על כן, מי שלומד את הנושא הזה, שלא יתבלבל בין שני הספרים. ועיין עוד גנוזות ותשובות מחכמי תימן חלק א' דף ס"ג.

בכל אופן, בעיקבות כך, הר"י עדס חזר וכתב אלי מכתב שני, וז"ל,

לכבוד מרן הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א.

כפי בקשת מרן שליט"א, הנני לכתוב את הדברים הנוספים בענין השרטוט, בשיחה עם מרן שליט"א.

א' הביא מרן שליט"א מדברי מהריק"ש שדן בענין ס"ת שתפרו את יריעותיו שלא כהוגן באופן שנמצא שיש עמודים שהכתב בולט למטה יותר, וע"י זה כשרואים עמוד ארוך ועמוד קצר אפשר לסבור שהוא פרשה, והכשיר מהריק"ש בזה, כיון שהדבר ניכר שהוא רק מפני שינוי היריעות. ומזה צידד מרן שליט"א להכשיר גם בנידון הוספת שרטוט יתר בסוף העמוד.

ובזה דנתי לפני מרן שליט"א (והבנתי שהסכים לדברים) שיש מקום לחלק בין הנידונים, ושנידון זה חמור יותר מנידון מהריק"ש. כי בנידון מהריק"ש כל הסיבה לטעות ולחשוב שיש כאן ריוח פרשה, הוא מפני שרואים השוואת עמוד זה לזה. ולכן, כיון שאדם סובר שיש פרשה רק מכח שרואה שבעמוד זה יש שיטה יתירה ובעמוד זה פחות, ע"כ נחית לבדוק גם בעמודים אחרים (ובפרט שהעמוד שבו רואה שיש יותר, הוא רואה שהוא מיריעה אחרת – וע"כ בודק גם בעמודים שבאותם יריעות איך הוא). ועוד שהוא רואה שאין שרטוט לשיטה החלקה בסוף העמוד הקצר.

אבל בנידון דהכא אדם קורא בעמוד ורואה בסופו שיטה שלימה חלק, הרי בפשטות הוא מבין שיש כאן פרשה פתוחה, ומהיכא תיתי לחשוב שאין זה פרשה עד שיבדוק בעמודים אחרים?

כפי שאמרנו, צורך השרטוט מימין ומשמאל הוא מובן. גם בספרים שלנו, מקובל לעשות שרטוט בין העמודים, למרות שאין חובה כזאת מבחינה הלכתית, כי עיקר השרטוט שהוא מהללמ"ס הוא בשביל יישור הכתיבה, ובין העמודים אינו רק בשביל יישור התחלת השורות וסופן.

עכ"פ בהמשך הוא כותב כך, (ובפרט לפי מנהג התימנים שמסיימים כל עמוד בסוף פסוק – כך שבאמת הדבר הגיוני קצת שיהיה שם פרשה, והוא רואה שיש שרטוט המורה על שיטה שלימה חלק, למה יחשוב שאין זה פרשה ויבדוק בעמודים אחרים).

שערי יצחק – השיעור השבועי

ואדרבא, הרי מהרי"ץ החמיר בשירת האזינו לחוש לשיטת רמד"ל, וא"כ כל שכן בניד"ד יש לחוש שהוא ריוח פרשה יתירה, וא"כ לפי שיטת מהרי"ץ יש לזהר בזה ביותר.

וגם לפי שיטת מהרי"ץ ע"פ ספר הקנה לעשות חומה מוקפת, יש לומר שאפשר לעשות זה, אם יעשה שרטוט תחתון תחת הכתב ממש, ולא במרחק חצי שורה, כמו שנהגו בסוריה ועירק בדורות האחרונים, שאז אין כאן חשש הוספת פרשה.

ואף שרגלי אותיות זקףדק יהיו בולטות מתחת השרטוט, אין קפידא בבליטה קצת כמו שמותר מעיקר הדין להוציא אות אחת או שתיים מחוץ לשרטוט השמאלי ואין בזה קפידא שחסר החומה מוקפת.

כעת צריכים להתמודד עם הטעם הזה, שע"י השרטוט ישנה חומה. 'אני חומה'. צריך שתהיה סגירה לשמירה. הוא בא לתת על כך טעם, גם עפ"י הסוד. אמנם הוא לא אומר ממש סוד, אלא רמז.

וזה לשונו, ויש להוסיף ולבאר מנהג תימן ושאר ארצות, שאין עוד שרטוט תחתון תחת הכתב, גם לפי הסוד שיש שרטוטים סותמים רק מג' צדדים למעלה וימין ושמאל, ומלמטה אין שרטוט, יש להסביר שזה רומז שאפשר ליכנס בתורה רק מלמטה, מי שמשפיל דעתו, כמארז"ל שהתורה נמשלה למים שמניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך.

עדיף שתשאיר פתח למטה, כדי שאפשר יהיה להיכנס...

גם נרמז בזה שיש לתורה עוד הרבה מדרגות שאין אנו יכולים להשיג כלל, ואנו יכולים להשיג רק מדרגה האחרונה שבתורה. ולפ"ז אדרבא לפי הסוד תהיה קפידא שלא לעשות שרטוט למטה, שלא לסתום השגת המדרגה שכן אפשר להשיג בתורה.

כך הוא כותב.

הערה מהקהל: כמו שהרב אמר בזמנו [בשיעור שמות התשפ"ו בשל"ז] לגבי הלל, הה"א והלמ"ד. תגובת מרן שליט"א: אכן. 'כל המשפיל עצמו, הקב"ה מגביהו'. דיברנו על כך בזמנו. יפה. העניינים קרובים אלו לאלו.

דהיינו, בספרים האחרים, שעוברים באמצע הפסוק בין דף לדף, כגון שבסוף הדף כתוב 'בני', ובראש הדף הבא כתוב 'ישראל', אף אחד לא יחשוב שישנה כאן פרשה במקומו של שרטוט הנוסף. אולם אצלנו התימנים, שכל דף נגמר בסוף פסוק, יש 'הוה אמינא' שישנה כאן 'פרשה פתוחה'. יש יותר חשש.

הערה מהקהל: רק לשיטת הרמב"ם.

תשובת מרן שליט"א: אכן. ולפי הרא"ש, זאת תהיה פרשה סתומה. הדבר איננו משנה, העיקר שזה 'פרשה'.

וכעת הוא אומר כך,

ב' עוד הביא מרן שליט"א מהגהות מהרי"ץ לשו"ע, שמביא מספר הקנה שכותב שיש לעשות שרטוטים מד' צדדים לעשות חומה מוקפת מכל צד לכתב. ולפ"ז אדרבא יש להצדיק המנהג שעושים עוד שרטוט למטה.

אמנם כבר העיר מרן שליט"א, שהרמ"ק האריך לומר שאין ספר הקנה מהתנא ר' נחוניא בן הקנה, וא"כ אין לסמוך על זה כל כך.

הרמ"ק, רבי' משה קורדובירו, שהוא 'שר בית הזוה"ר', כתב בספרו שיעור קומה סי' פ"ג לגבי ספר הקנה, כי אין בדבריו ממש. הוא דוחה את הספר הזה, בשתי ידים. גם החיד"א, ועוד, פקפקו בסמכות הספר, ובקדמות שלו. ב'תורה שלמה' [בראשית חלק א' דף נ"א הערה רפ"ח] העיר, שישנם שם כל מיני דברים מוזרים ומשונים. והרחבתי בכל זה בס"ד, בשו"ת עולת יצחק ח"ד, אשר עודנו בכתובים, ויה"ר מלפני המקב"ה שנזכה להו"ל בקרוב. א"כ מן הבחינה הזאת, ספר הקנה, דל מהכא.

ויש לי להוסיף, שכפי הנודע, ספר הקנה חובר ע"י מקובל אשכנזי לפני כשש מאות שנה, וזה אנו יודעים שמנהג אשכנזי (כבר בזמן ההוא) היה להוסיף עוד שרטוט למטה. וא"כ ספר הקנה כתב לפי מנהגו. הוא כתב כפי המנהג שלהם, ולא חידש זאת מעצמו, א"כ אין לזה משקל כבד.

ומהרי"ץ שהביא מספר הקנה, היינו לפי סברתו שסבר אז, שספר הקנה הוא מהתנא ר' נחוניא בן הקנה. וכמובן שאם התנא מעיד שיש לעשות כן, ודאי שיש לסמוך על זה גם נגד מנהג. אבל לפי הידוע שהוא ספר מאוחר אשכנזי, למטה נשנה מנהג תימן (ורוב הארצות) מפני מנהג אשכנזי.

שערי יצחק – השיעור השבועי

שכך כתב רבי שלמה אבן גבירול – הנה כבר הרשב"ג, שהוא מן הראשונים, מפורסם בישראל, כותב זאת – בספר תקון מדות הנפש (חלק ד' שער א') וז"ל: אין מידה מגונה שלא תהיה לה תועלת מה בזמנים מסוימים, כשם שאין מידה משובחת שאין לה נזק מה בזמנים רבים וכו' הכעס מידה מגונה, אך אם ישתמשו בה למוסר או לתוכחה, או לקנאה על עשיית העבירות, הרי תהפך משובחת.

ובכן מן הראוי, כי הדעתן השלם והמשכיל הנבון, יעזוב את שתי הקצוות, ויאחז באמצע מתוך שוין וצדק וכו'.

ובהתאם לזה אינו ראוי לאדם האציל, שיהיה חֲזֵק־הכֶּעַס וכו' ואל יהא עֲדִין־הכֶּעַס וכו', וההחלטה הנכונה בזה היא האחיזה באמצע עכ"ל. ועי"ש, ובכלל, בכל הספר הוא מזכיר כסדר דעות מחכמי אומות העולם.

מתוך דבריו חזינן תרתי:

א' יסוד "דרך המיצוע" נקבע עוד לפני תקופת הרמב"ם.

ב' גם במידת הכעס סבר הרשב"ג שיש לאחוז בדרך האמצע, ורק מנהג חסידים – "האישים הגדולים האצילים ביותר, אין הכעס מופיע כמעט כלל". וזה מקביל לדברי הרמב"ם (פ"א דעות). מקטני תלמידך חייב"א מני"ו.

יפה מאד. א"כ הרשב"ג כבר כתב זאת. והאמת היא, שהרמב"ם לגבי מדת הכעס כתב רק בלשון ראוי, ורק לגבי מדת הגאווה הוא כתב שאסור. וכבר דיברנו על כך.

לא זכור לי שאמרתי באופן חד וברור כי הרמב"ם הוא הראשון בזה, וגם לא חשבתי כך. רק יתכן שאפשר להבין ממה שאמרתי (כנדפס שם בדף 11) כי הרמב"ם הרעיש את העולם בכך, וגדולי ישראל שבאו אחריו פירשו עי"ז פסוקים ומאמרים וכו'.

אבל עכ"פ מצד שני, אי אפשר להשוות את הרשב"ג אל הרמב"ם. ובכלל, הספר הזה, תיקון מדות הנפש, בקושי מכירים אותו. הוא לא התפרסם. מי שפירסם בעולם את עניין המיצוע, זהו הרמב"ם. הדבר ברור. אם זה היה רק ברשב"ג, לא היו יודעים מכך. הרמב"ם הוא שפירסם זאת, ואז עלידי כן הדבר התקבל והתפרסם בעולם. בבתי מדרשות.

הלכתית, כפיכול היה הסופר אָמור לכתוב פה, או חסרה כאן שורה. אולם רואים מאידך, כי הם לא חששו בכלל לדבר הזה, ואדרבה הם התאמצו ליישב את המנהג הזה שלהם, ולא עלה בדעתם שיטנו כאן איזה צד פיסול. לכן מן הבחינה הזאת, העניין נשאר 'פתוח'.

*

למסקנא, אף שבזמנו אמרתי [בשיעור וארא] שהנני יותר חושש, ונוטה שלא לעשות, ברם כעת הנני אומר, אפשר לעשות, ואפשר לא לעשות. מה שיעשו, יהיה טוב. לא נורא. כך נראה לי כעת בס"ד, כי החשש הוא רחוק. ניכר שאין הכוונה לשרטוט, וכעין זה בשש שיטין שקודם האזינו, וכמו שדיברנו בס"ד בזמנו שראוי לנהוג כך שיהיה ריוח מכאן ומכאן.

אבל לכתחילה ממש, למה להיכנס לשאלות? לא צריך. עדיף שלא לעשות.

ומזה יש לדון ג"כ למגילת אסתר, שהדף של עשרת בני המן נכתב שלא באותיות גדולות כנהוג, אלא רגילות, ועי"ז נשארו שורות ריקות בנתיים משורטטות, לפי שניכר כי אין המכוון בזה לריוח פרשיות, רק למלא הדף. וכ"כ בביאור הסופר, שבס' משנת הסופר (על קסת הסופר) סימן כ"ח דף רפ"ג סוד"ה הסופרים. ועוד שאין טעם וריח, לריוח בין פרשנדתא ואת, לבין דלפון ואת, לבין אספתא ואת. דוק והבן. וכבר דיברנו מזה בס"ד בשיעור תרומה התשע"ח בשכ"ט ד"ה לכך.

המשך בעניין שיטת הרמב"ם בעניין המיצוע במדות, התייחסות לכך שכבר הרשב"ג כתב זאת, ודעת חכמי ישראל עליו. ובירור לגבי 'חכמי המוסר' שהזכיר המגדל עוז, האם הם היו יהודים או גויים. וחיבור ספר חובות הלבבות, שהוא ספר המוסר הראשון מאחרי חתימת הש"ס.

ידידנו הרה"ג חיים לוי הי"ו ממשיך לחדש ולהפתיע אותנו, וכדרכו בקודש כתב אלי בזה"ל, ערש"ק פרשת בשלח תשפ"ו בשל"ז.

לכבוד מו"ר עט"ר הרה"ג רבי יצחק רצאבי שליט"א.

בנוגע למה שהאיר מו"ר בשיעורו האחרון, כי הרמב"ם הוא הראשון שקבע את הכלל של "דרך הממוצע", וכן מה שהבדיל מו"ר במוצאי שבת קודש בין אור לחושך – דברי הרמב"ם לאותו יוני בליעל, ברצוני לציין לאחד מן הראשונים שקדם לרמב"ם.

וכן כל מה ששמעתי האזהרות רבות המספר, המחבורות אצלנו בארץ ספרד, נהפכו צירי עלי, למה שאראה אותו מפרסום הענין והגלותו.

ואם אין להאשימם, כי מחבריהם היו משוררים, לא רבנים, והראוי להם מצד מלאכתם, השלימוהו, מערבות המאמר ויופי הסידור.

והרי הגר"י רוזין היה מחשיב מאד מאד את הרמב"ם כידוע.

את המקצוע שלהם - שלפייטנים - הם עשו מצויין. הם עשו טוב מאד, מבחינת הלשון, ומבחינת הסידור, חרוזים יפים וכו'. אין מה להגיד. בודאי שזה מושלם.

אבל פמובן מהדברים, נמשכו בו אחר בעל הלכות גדולות וזולתו מן הרבנים המתאחרים.

וכאשר התבוננתי בזה וידעתי פרסום הענין הזה בידי ההמון, ידעתי כי אם אזכור אני המנין האמתי שראוי שימנה, זכרון מוחלט מבלתי ראיה, הנה הקורא הראשון שיקראהו יחייב במחשבתו שזה טעות, ותהיה אצלו ראייית הטעות היותו בחלופי מה שזכר פלוני ופלוני וכו'. לכן אני חייב להסביר וכו'.

שאלה מהקהל: אבל הרמב"ם היה מן הראשונים, הוא יכול לדבר על רשב"ג ככה, אבל לא הרשב"ץ.

תשובת מרן שליט"א: הרשב"ץ היה בסוף תקופת הראשונים, אבל הוא רק המשיך את זה. והרגוטשובר שהיה ממש אחרון, הוא כן יכול לדבר על הרשב"ץ...?

*

בפיוט כתר מלכות שישד רשב"ג גסכן כתוב כך, מי ימלל גבורותיך, בעשותך כדור הארץ נחלק לשנים, חציו יבשה וחציו מים. והקפת על המים גלגל הרוח, סובב סובב ועל סביבותיו ינות.

במחזור אהלי יעקב [דף נ"ו] כתב ע"ז כך, יש שדולגין מכאן עד מי יעמיק, כי באמת הדברים הללו אין לנו סמך על פרטים רבים מהם, לא מדברי תורה ולא מדבר רז"ל, רק יסודתם בדברי התוכנים הקדמונים שאין אחריותם עלינו.

מהיכן הבאת לנו את זה? איפה הדברים הללו כתובים? וכי יש לכך איזה סמך במקרא, או בדברי חכמים? הדבר הוא נלקח מן האסטרונומים של אומות העולם, אנחנו לא אחראים עליהם.

ובכלל, לגבי הרשב"ג - אמנם מי אנחנו איזובי הקיר שנדבר, אבל התורה היא אמת. 'אמת כתיב בה'. והרי כאשר החיד"א מביא את הרשב"ג, הוא כותב עליו את התואר 'רבינו', כפי שהוא כותב כך על כל הראשונים. אבל הרשב"ץ בספרו זוהר הרקיע [מ"ע אות ב'], כותב לגבי האזהרות של רשב"ג, מה שאנחנו אומרים בחג השבועות, בזה"ל, זה המשורר לא היה רב בקי בתלמוד.

הוא בא בכך להסביר מדוע פתח אזהרותיו בתפילה להשי"ת שישלח אשמתו, שמא יטעה במניין המצוות, כי הוא אין לו ידיעה, רק סומך על בה"ג יעוש"ב.

בא הרוגטשובר, בעל צפנת פענח, וכתב על כך הגהה. הוא עשה עליו הרבה הגהות, וזאת היא ההגהה הראשונה שלו, בה כתב בזה"ל, מלכותא בלא תאגא. עיין מה שכתב עליו הראב"ד בספר הקבלה שלו.

הרשב"ץ כתב, כי אין לו - לרשב"ג - משקל כ"כ, מכיון שהוא לא היה רב בקי בתלמוד. אולם רבי יוסף רוזין כותב, שזה מלכותא בלא תגא. דהיינו, זאת חוצפא. רק שהוא דילג מפני כבוד התורה, על המלה חוצפא. לשון הגמרא במסכת סנהדרין [דף ק"ה ע"א], חוצפא, מלכותא בלא תגא.

איך הינך מעיז לכתוב כך, על המשורר הנפלא הזה? עיין מה שכתב עליו הראב"ד, בספר הקבלה שלו.

דוקא רבי יוסף רוזין, שהיה בקי וגאון עצום בש"ס וברמב"ם וכו', הוא זה שיצא לישע הרשב"ג. הרשב"ץ היה ספרדי, וגם הרשב"ג היה ספרדי, ודוקא גדול אשכנזי בא להגן עליו, וכותב נגדו בצורה חמורה וקשה. וכבר הבאתי בס"ד עניין זה בשיעור לך - לך התשע"ז בשכ"ח, ובנפלאות מתורתך ר"פ וארא.

ברם, מה נעשה לרבי יוסף רוזין - מי יגלה עפר מעיניו.

זה לא הרשב"ץ, אלא הרמב"ם הוא זה שכתב עליו כבר כך - על הרשב"ג - בהקדמתו לספר המצוות, בזה"ל, וידוע האל יתעלה, ודי בו עדות, כי אני כל מה שהשכלתי בשיבושם במה שימנו, והיותם מונים מה שנראה בתחילת המחשבה שאין ראוי למנותו, ונמשכו קצתם אחר קצתם בזה מבלתי יכולת הסתכלות, גדל אצלי קשי מזלנו וכו'.

שערי יצחק – השיעור השבועי

מלה מושאלת כאן. במקור זהו שמו של יהודי ממוצא תורכי דוקא, לפי שארץ תורכיה נקרא במקרא בשם תוגרמה, כמ"ש [בראשית י', ג'] אֲשַׁכְנֶנּוּ וְרִיפַת וְתִגְרָמָה, ועי' נוח שלום על תפסיר רס"ג שם.

והרגו, וקברו בגן שלו, אצל אילן תאנה.

והתאנה חנטה פגיה קודם זמנם, ועשתה תאנים גדולים ויפים מאד.

ישנו זמן מסויים, מתי התאנים צריכים לצאת, והעץ הזה הוציא את כל התאנים חודש או חדשיים מלפני כן, ולא עוד אלא תאנים גדולים ויפים מאד.

ויתמה עם הארץ. וישמע גם המלך, ויתמה.

וישאל לתוגר, איך החכים על האילן, להקדים פירותיו כל כך. איזה טיפול מחוכם עשית לעץ הזה, שהביא פירות כאלה יפים, ועוד לפני הזמן?

ונאלם.

אמנם המלך הפציר בו מאד, ולא הודה מאומה.

ויצו המלך להינתן לו יסורים, עד שיודה מה שעשה לאילן. מהו הסוד פה?

ולבסוף הודה איך הרג ליהודי, וקברו אצל התאנה, ומאמין שלחות הנקבר מבפני הפירות וכו'. הלחות שלגופו, גורמת שהפירות יצמחו לפני הזמן.

ותכף ציוה המלך, ויתלוהו עליו. זיתלו את המין. ונפטר זה הרב בשנת דתת"ל.

רואים א"כ, שהוא היה חכם וגדול, צדיק גדול. על כך אין ספק, שהיה קדוש עליון. אבל הדבר אינו סותר, את טענת הרשב"ץ.

לאידך גיסא, החיד"א כותב על בעל שלשלת הקבלה, כי אין לסמוך על דבריו. לדבריו, כל מה שהוא מצא, הוא הכניס אל הספר שלו. דהיינו, אין לו חוש ביקורת. אל תסמוך על הסיפורים שלו.

הדברים הללו, העלה החיד"א בספרו שם הגדולים מערכת גדולים, אמצע ע' מה"ר מאיר מרוטנבורג [סוד"ה ואחר, דף ס"ה ע"ג] וז"ל, מקופלני מרבנן קדישי זקני שער, שקיבלו מרבואתייהו, דאין לסמוך על דברי שלשלת הקבלה, כי הדברים עתיקים מקונטרסים שונים אשר מצא וסמך עליהם, ויש מהם מוטעים, ולא חקר אם הם אמיתיים. ושוב ראיתי להרב יש"ר מקאנדיא במצרך לחכמה דף ז' שהטיח דברים על שלשלת הקבלה ע"כ.

ולא רק זה.

ומה"גם, שאחרוניהם, כבר סתרו כמעט רוב בנין 'זקנים' מה שדיברו במערכת השמים, כידוע בספריהם.

במשך הדורות, התזכנים – האסטרונומים – שלהם ראו, כי כל מה שהראשונים שלהם דיברו על כך, הוא מוטעה. כמו דברים רבים שאריסטו דיבר, באו אחריו, דחו וחלקו עליו. בהתחלה היה קשה להם לחלוק עליו, כי מי שאמר ההיפך ממנו לא האמינו לו, לא קיבלו אותו. אבל לאט לאט ראו, כי ישנן יותר מדאי קושיות עליו, ולבסוף אמרו כי הוא מדבר שטיות. כגון בפיזיקה, ובכל החכמות שלהם. וגם בעניין הזה, של גרמי השמים, הם סתרו את הדברים הללו.

ומה לנו להכניס ראשנו, בדבר הסתום – לא מפורש – בתורה ובדברי רז"ל.

לכן הם מדלגים על הפיסקאות הללו.

שאלה מהקהל: לא הבנתי כיצד יש בדברי המחזור אהלי יעקב כדי להפחית מעלת רשב"ג, הלא אפילו הרמב"ם כתב כמה דברים בעניינים אלה, כפי הידיעות שהיו אז לתוכנים, ולאחר מכן נתברר שאינן נכונות.

תשובת מרן שליט"א: אין הכי נמי. שניהם באותה ספינה.

*

אבל הרי מצד שני, הרגוטשובר אומר, לעיין מה שכתוב עליו בספר הקבלה. אמרתי לעצמי, טוב, הבה נראה מה כתוב בספר הקבלה.

הוא מתכוון אל הספר שלשלת הקבלה, של רבי גדליה אבן יחיא. הסתכלתי שם וראיתי כי כתוב כך, רבי שלמה בן גבירול, הנזכר במקומות רבים, היה בדור הזה בסרגוסה, ונפטר בבלינצה. והיה חכם גדול, ומדקדק, ומשורר נפלא, וחכם בלשון יון.

הנה הוא לא אמר שהרשב"ג היה תלמודי. אלא כתב את האמת, מה שהוא היה.

אולם כנראה הרגוטשובר מתכוון אל ההמשך, וקיבלתי מחכמי הדור, שתוגר אחד לבש קנאה מרוב חכמתו.

'התוגר' הזה הוא גוי אחד מאומות העולם, אשר נתקנא ברשב"ג, לא יכול היה לסבול שקיים בעולם יהודי חכם כזה גדול. 'תוגר' זאת כנראה

שאלה מהקהל: למה האזהרות אצלינו היו כ"ב נחשבים?

תשובת מרן שליט"א: לא רק אצלינו, וזה בגלל יופי החיבור. אפילו שהם דלא כשיטת הרמב"ם. זהו פיוט נפלא ביותר. אבל כאשר הינך מגיע שם לנר חנוכה, שם כתוב בזה"ל, והתקופות למלאות, ונר חנוכה להעלות וכו', וכי אתה אינך תמיה וכי הדבר מדאורייתא? הרמב"ם מתרעם מאד על כך. אולם הדבר אינו מופרך, זוהי שיטת בה"ג, והרמב"ן מיישב את שיטת הבה"ג. ישנם תירוצים. זה לא נגמר פה. התורה לא נגמרת ברמב"ם. ישנם יישובים על השאלות הללו.

עכ"פ זהו מפאת היופי העצום של מליצותיו.

ישנם בקהילותינו כאלה אשר ידעו להגיד את כל האזהרות בע"פ, וכיו"ב כתר מלכות שחיבר, מרוב נעימות השיר. י"א כי גם פיוט לך אלי תשוקתי, שאומ' בליל כיפור, הוא ממנו. ועוד.

*

בשיעור פרשת בא [בדף 10] הבאתי בס"ד את דברי המגדל עוז, שאמר כי 'חכמי המוסר' גנבו מחז"ל, ואמרנו כי הם מאומות העולם. זהו דבר המובן מאיליו, לפי העניין.

אבל ידידנו הרב יואב מהאצרי הי"ו לא ויתר, הוא כתב אלי שאלה – אגב הגהתו – בזה"ל, מה מכריחנו להסביר שחכמי המוסר, הם חכמי הגויים?

ברצונו שנביא הכרח של ממש לכך, ש'חכמי המוסר' הם חכמי הגויים.

קרוב לכך, הדבר כתוב במפורש, בחיבור התשובה להמאירי. כאשר הוא בא לחבר את ספרו הנז', הסובב הולך על כל ענייני התשובה, והנלוה אליהן, הוא מסביר בהקדמתו [דף ב'] כי הסיבה לכך שהוא התעורר לחבר את הספר הזה, היא מפני ששמע אחד מחכמי אומות העולם שהיה טוען, כיצד אין אצלכם ספרים על ענייני התשובה?

לענייננו, צריך לדעת כי הספר חובות הלבבות, הוא ספר המוסר הראשון שבישראל. וגם הוא מתלונן על כך בהקדמתו, הא כיצד לא חיברו עד זמנו ספר על דבר כ"כ חשוב? הוא מאריך שם להסביר, למה הוא חיבר את ספרו.

וזה לשונו שם, עינתי בספרי הקדמונים שהיו אחרי אנשי התלמוד [עיי' לקמן. יב"ן], אשר חברו

בענייני המצוות חבורים רבים, לעמד מהם על חכמת הענין הנסתר, וראיתי כי כל מה שפנונו לפרש ולבאר איננו יצא מאחד משלשה ענינים:

הא' מהם, לפרש ספר התורה והנביאים. וזה על שני דרכים. או לבאר פרוש המלות והענינים, כמו שעשה רבינו סעדיה ז"ל ברב ספרי המקרא. או לבאר עניני הלשון והדקדוק והשמוש לכל עבריו וצדדיו, ולתקן מלותיו, בספרי בן גנאח, ובעלי המסרת, ומי שנהג מנהגם.

והענין השני, לחבר עניני המצוות על דרך קצרה, בספר רב חפץ בן יצליח ז"ל או מה שאנו חביבים בהן בזמן הזה, כהלכות פסוקות וגדולות, והדומה להם. או חלק מחלקיהן, בספרי קצת הגאונים בתשובת שאלות במצוות הגוף, ופסקי דינין.

והענין הג', לישב עניני התורה בלבבנו, בדרכי הראיות ותשובת האפיקורוסים, בספר האמונות והדעות, ספר שרשי הדת, וספר המקמץ והדומה להם.

וחקרתי עליהם, ולא מצאתי בהם ספר מיוחד בחכמת המצפון. וראיתי החכמה הזאת שהיא חכמת חובות הלבבות, שהניחיה ולא חבריה בספר שיהיה כולל שרשיה ופרקיה.

ותמהתי על זה תמיהה גדולה, עד שאמרתי בלבי שמה המין הזה מן המצוות, אין אנחנו חביבין בו מן התורה, אלא שחיבונו מדרך המוסר, להורות הדרך הנכונה והישרה. וכמוהו כמו התוספות שהם רשות שאין אנחנו נתבעין בהם ולא נענשים אם נתעלם מהם וכו'. הוא מאריך – כדרכו בקודש – ללבן בפרוטרוט את הכל, שאינו כן, אלא הדבר חובה והכרחי וכו'.

אולם עכ"פ במציאות, לא היה ספר כזה או דומה לו לפניו.

וכבר הבאנו את מ"ש רבי' עובדיה מברטנורא, שחכמי האומות חיברו ספרי מוסר. כפי שאמרנו אז, לאריסטו – אשר היה בזמן חז"ל, יש לו ספר המדות.

במהדורת חובות הלבבות שיצ"ל בשנת התשל"ג, המו"ל כתב במבואו דף י"א, יתכן שרבינו בחיי בן פקודה, קנא קינא לעמנו, שעד ימיו לא היה בעם היהודי ספר מסוג זה, בעוד שאצל עמים אחרים במתוקנים שבהם, יש ויש.

כגון אצל האיטלאם, 'רסאיל אכזואן אלצפא' – איגרות אנשי הטוהר – שלא מעט הושפע רבנו –

שערי יצחק – השיעור השבועי

שאלה מהקהל: וכי מסכת אבות איננה מוסר? אם כן אי אפשר להגיד, שלא היה לנו ספר מוסר.

תשובת מרן שליט"א: עד שאתה שואל ממסכת אבות, תשאל מספר משלי. ובפרט שכתוב חידוש מפליא בסי' שבט מוסר למהר"א הכהן, פרק כ"ט דף רל"ד ד"ה אמר, כי שלמה המלך ע"ה לא הניח דבר מוסר שיכול להיות תחת השמים, שלא פָּלְלוּ בדבריו הנעימים, בספר [משלי וקהלת יעו"ש]. התשובה היא, שהמדובר רק מאחרי חתימת הש"ס. הדבר נלמד מלשונו של בעל חובות הלבבות עצמו שהבאנו לעיל, עיינתי בספרי הקדמונים, שהיו אחר אנשי התלמוד וכו' ולא מצאתי בהם ספר מיוחד בחכמת המצפון.

בעל חוה"ל עצמו, מזכיר בהמשך לשבח את מסכת אבות, שתי פעמים. בדף כ"א, מצד מסורת קבלת קדמונינו ע"ה וכו' מפורט במסכת אבות וכו'. ובדף כ"ט, קבעו במסכת אבות מוסריהם ומדותיהם המצויינות המקובלות וכו' יעו"ש. [ובשיעור משפטים דלקמן].

[דומה למה שהביא מעכ"ת כילשעבר לא היו ישראל צריכים לספרי מוסר, הוא עניין כמה תנועות שנתייסדו בארצות האשכנזים, כגון תנועת החסידות ותנועת המוסר, שלא באו לעולם אלא לפי מצבם שם, אבל בתימן לא היו צריכים להן. וכבר אמר הגר"ש בעדאני זצ"ל בהספדו על הגאון מהר"י אלשיך זצ"ל, כי כאשר עלו היהודים מתימן לארץ ישראל בשנים ה'תש"ט ה'תש"י, והוא – הגרש"ב – הרי נולד בארץ, הלך למחנה עולים כדי להכיר את חכמיהם, ואז נוכח לדעת שהם הגיעו לדרגות גבוהות במוסר, ללא תנועת המוסר. איתמר].

בקינה שאומרים בת"ב, אז בבית שביינו וכו', במקום 'בחכמי מוסר שמו עיניהם וכו', הגירסא המקורית 'בחכמינו גורל הפיל'.

הזמן קצר והמלאכה מרובה, על כן נסיים בפתרון שאלה מעניינת, הקשורה לעניין הקודם.

לכאורה, ישנו לנו מקור מפורש, שכן היה חשיבות גדולה למוסר בישראל כבר בדורות ההם.

אנחנו אומרים בתשעה באב, קינה קדמונית שהיא עוד מן הגאונים, או מלפני הגאונים, לא ידוע בדיוק ממת, ושם כתוב בזה"ל, אז בבית שביינו, צר לא הניח לנו, וביום טלטולנו לא חמלו עלינו. ובאות ב"ת, מפורש, 'בחכמי מוסר' שמו עיניהם, להרוג אותם במיתה משונה.

בעל חובות הלבבות – מהם, מדרכי חשיבתם פרישותם ושיטת הדבקות שלהם.

שאלה מהקהל: במגן וצינה התקיפו זאת, איך העיז לכתוב כך?

תשובת מרן שליט"א: בעז"ה בשיעור הבא נבאר זאת בעזרתו יתברך, והכל יבוא על מקומו בשלום. והסיבה שלא היה בעם היהודי ספר כזה, כי לפנים בישראל לא היה לו צורך, כי רוב רובם של יהודים, קבעו עתים לתורה מי ברב ומי במעט, כך שכל כולם ספוגים היו רוח מוסרית ודבקות רוחנית גבוהה, מי מתוך לימודו, הוא ומי מתוך השפעת סביבתו, חכמי דורו ורבניו, ואף השפעת סתם יהודים למדנים ותלמידי חכמים. מה שאין כן בימי רבנו, שנתמעטו הדורות, והשוקדים על ספרות חז"ל הולכים ודלים, והשפעת הסביבה נועצת צפרניה עמוק עמוק בשבטי ישראל וכו'.

[אבל יש להעיר על דבריו, כי מהקדמת בעל חוה"ל עצמו בדף כ"ג מוכח בהדיא שגם הרבה לפני דורו, רק שכל-שכן בדורו הזניחו זאת. יב"ן].

עכ"פ מובאים שם אח"כ ג"כ דברי הר"מ המאירי שהזכרנו מקודם וז"ל, כגון רבנו מנחם המאירי שכתב חיבור התשובה שלו מתוך קנאה בדומה לזו, כמו שהאריך הרחיב בהקדמתו שם. [ועמש"כ בס"ד בנפלאות מתורתך פ' נצבים ע"פ ושבת עד י"י אלהיך. יב"ן].

ואף הרמב"ם – תשמעו דבר פלא עצום. הרמב"ם את חיבורו משנה תורה – לא כתב ספריו אלא מתוך אותה מטרה עצמה, כמו שכתב באגרתו לתלמידו רבי יוסף בן יהודה, "לפי שאני באמת קנא קנאתי לה' אלהי ישראל, בראותי אומה ללא ספר באמת וללא השקפות נכונות ומדוייקות, לכן עשיתי מה שעשיתי למען השם בלבד". עד כאן.

הערה מהקהל: אבל הרמב"ם כתב שם באגרת, שמלכתחילה כתב את החיבור אך ורק לעצמו.

תשובת מרן שליט"א: אין זו כוונת הרמב"ם, בלנ"ד נסביר בשיעור נוסף.

נוסיף להזכיר את רבי שלום שבזי זיע"א, אשר עשה גם את קונטרס גורל החול. מי שיעיין בספר תולדות הרשב"ז [דף מ"ז], יראה שהוא כותב על כך בזה"ל, ולפי שחכמי אומות העולם מתיהרים בחכמה זו על ישראל וכו', שינסתי מתני ואמרתי לא נופל אנוכי מהם וכו'.

האמת היא שתמהתי לשעבר על כך, גם בלי קשר לשאלה דלעיל. רבן שמעון בן גמליאל, ורבי ישמעאל כהן גדול, וכל התנאים אשר מוזכרים שם, כגון רבי ישבאב הסופר, ורבי חוצפית התורגמן, וכי הם נקראים 'חכמי מוסר'? היכן מצינו זאת?

היה צ"ל, בחכמי התורה, או בחכמי ישראל, וכדומה. מהו הסגנון הזה 'בחכמי מוסר'? מהיכן לקח המקונן, שהם נקראים חכמי מוסר?

ואכן נראה כי געו"ת מהרי"ץ זיע"א כבר הרגיש בכך, והוא מיישב זאת [בע"ח דף ח' ע"א] אגב הילוכו. וז"ל, חכמי מוסר, הנזכרים למטה. ונקראו כן, על-שם 'שמייסרים' ומוכיחים לעם להישישם. הוא כותב, שהכוונה 'מייסרים'.

אבל, היכן מצאנו שכתוב עליהם בספרי חז"ל התואר הזה, חכמי מוסר?

הערה מהקהל: מן ההתנהגות שלהם, למדו מוסר. תגובת מרן שליט"א: אכן. אומרים כי בישיבת ואלאזיין לא למדו מוסר. כי הם אמרו, אנחנו לא צריכים ללמוד מוסר, כי יש לנו את הנצי"ב מואלאזיין, שהוא ספר מוסר חי. לראות אותו בתפילת שחרית, בברכת אהבת עולם הוא היה מוריד דמעות, באמרו ותן בליבנו וכו'. אמרו כי זה 'מוסר חי'.

ברם עכ"פ, לא מצאנו בכתובים את התואר הזה אצל חז"ל, 'חכמי מוסר'.

לפני מספר שנים התעוררתי לשאלה הזאת, וכתבתי כמה וכמה דרכים ליישב זאת בדוחק, בדרך דרש וכו'. בלנ"ד יודפסו בשו"ת עולת יצחק חלק רביעי, בעזה"ת.

אולם השבוע עלה בדעתי, עקב שעסקתי בנ"ד, לבדוק אולי ישנה לנו טעות בנוסחא. או אולי לכל הפחות נמצא שיש גירסא אחרת. וברוך ה', אכן מצאתי [עייין בצילומים שבספר עשרת הרוגי מלכות במדרש ובפיוט, דף קצ"ה] שכתוב כך, בחכמינו גורל הפיל, להרוג אותם במיתה משונה. הנה במקום 'בחכמי מוסר', כתוב 'בחכמינו' גורל הפיל, דהיינו הקיסר.

נראה שמנוקד שם 'בַּחְכְּמֵינוּ'. אבל הגירסא שלנו תמיד היא 'חַכְמֵינוּ'. החי"ת בפתח, והכא"ף בשוא נת. אינני יודע למה, אולם כך המקובל להגיד, חַכְמֵינוּ זכרונם לברכה. ספק בעיני האם זה מדוייק, ולכן אמרתי קודם 'בַּחְכְּמֵינוּ', כי זה נראה לי יותר

מדוייק, וכפי שאומרים בקהילות אחרות. על משקל חַטָּאים, חַטָּאינו. חַטָּדים, חַטָּדינו. וכדומה. אבל לא משנה. איך שננקד, לענייננו הדבר מתאים.

אבל אמרתי לעצמי, איך יכול להיות 'הפילו גורל'? הרי אח"כ – באות גימ"ל – כתוב שם כך, גם על זוג נאה הפילו גורל, איזה מהם יהרג תחילה. שוב פעם גורל. לא מתאים, שיחזרו על אותה המלה פעמיים, א"כ בטח זאת טעות.

לכן הסתכלתי עוד הפעם, לראות מה כתוב שם בפיסקא זו, וראיתי שכתוב כך, 'גם על זוג נאה, הפיל חֶלֶשׁ וכו'.

חֶלֶשׁ היינו גורל, כמובא במסכת שבת [פרק כ"ג משנה ב'] מטילין חלשים. וכתוב בפסיקתא ובתנחומא, כי הגורל נקרא בארבע לשונות. גורל, פור, חבל – כמו חֶבֶל נֶחֱלְתוּ [דברים ל"ב, ט'] – חלש. לגבי מה שקראנו בפרשתנו, וַיִּחַלֶּשׁ יְהוֹשֻׁעַ [שמות י"ז, י"ג], אומרים חז"ל, הפיל עליהם גורלות, את מי להרוג. ויחלוש מלשון חֶלֶשׁ. וע"ע בספר ביאור שמות הנרדפים דף צ"ג.

א"כ כנראה – כעת זאת כבר השערה – כך היתה הנוסחא העיקרית והמקורית, ואח"כ כנראה בדורות שאחרי כן אמרו, אנשים רבים לא יבינו מה זה חֶלֶשׁ. מה שייך כאן חולשא? וע"כ הפכו את המלים, ושינו זאת. זהו תיקון. כך הנני משער, שהגירסא שלנו, היא איננה הגירסא המקורית. במקור, לא היה כתוב כך.

ומי שיתבונן יראה, כי יש בגירסא המקורית טוב טעם ודעת. 'בחכמינו הטילו גורל', רצה המקונן להגיד כי העשרה הללו יצאו על-פי הגורל. הרי הסיבה שהוא – הקיסר – בחר דוקא עשרה, לא פחות ולא יותר, כי זה כנגד עשרת השבטים. הוא ידע. הרי זהו מה שטען אותו הקיסר, הרשע והאכזר, כי אתם צריכים לכפר על עוון השבטים שמכרו את יוסף בעבור נעליים. כיצד הוא החליט מי הם העשרה? הוא עשה גורל. מחדשים לנו כאן – אולי ישנו לכך מקור, אבל עכ"פ רואים זאת מכאן – כי הוא הטיל גורל, את מי לבחור תמורת אותם עשרה. [אכן זה יתכן רק אם הם היו בדור אחד, וכבר כתב בס' צמח דוד חלק א' שאינו כן. וע"ע למהרי"ץ בעץ חיים סדר שחרית דתשעה באב דף כ"ד ד"ה אלה אזכרה, ובאוצר מדרשים דף 439. וצ"ע. יב"ן].

שערי יצחק – השיעור השבועי

שאלה מהקהל: אני מבין שצריך לתקן בסידורים, ולגרוס כך בפועל.

תשובת מרן שליט"א: זאת לא אמרתי. עדיין צריך לבדוק היטב בחורים ובסדקים, בנוסחאות אשר מימי קדם. אבל קרוב לודאי שכן. אבל אעיקרא לא בטוח כלל שנקונן בתשעה באב השנה... אנחנו מצפים לישועת ה' ושייחפך לשמחה.

*

השם ברוך הוא יאיר עינינו, ויזכה אותנו. כי הנושא הזה, בעניין המיצוע, הוא עוד ארוך ורחב, עדיין לא השלמתי אותו. תחשבו אם יש משהו לעורר, עוד שאלות בנושא הזה, עד שנגיע אל המסקנות בעזה"ת.

כפי שהינכם רואים, לפעמים הנני מגיע למסקנא כזאת, ולאחר מכן מגיע אל מסקנא אחרת, כי אף פעם איננו 'נעולים'. אני לא נעול על שום דבר. האמת, אך ורק האמת, יורה דרכו. אם אנחנו מבינים שצריכים לשנות את המסקנא, אנו משנים את המסקנא.

התורה, אמת כתיב בה. ישנם דברים שלא עמדנו עליהם. לכל זמן, ועת לכל חפץ תחת השמים. והמקום ב"ה ינחנו תמיד בדרך האמת, אכי"ר.

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך. לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון. פרטים בטלפון: 050-4140741

שובו בנים שובבי"ם

ואחר כך, 'גם על זוג נאה' – המקונן לא רצה לחזור על המלה גורל, ולכן הוא כתב – 'הפיל חלש'. הוא החליף את המלה, כי בשביל נעימות הפיוט, צריכים לכתוב מלים אחרות, לא לחזור על אותה מלה.

דרך אגב, מהר"ם לונזאנו השיג על האזהרות של רבי שלמה אבן גבירול, כי בחרוים בסוף, בכמה מקומות הוא חזר על אותה המלה. זה לא טוב, זהו פגם בחרוז. אנחנו אפי' לא שמים לב לכך, כי זה אחרי מרחק רב, אבל הוא תפס אותו על כך, כי הפייטן לא חוזר על אותה מלה, המדובר שם על 'רים', הדורים וכו'. היה קשה לרשב"ג למצוא מלה אחרת, וע"כ הוא תפס עליו במקומות שהוא חזר על המלה הקודמת. הפיוט צריך את יופי הלשון.

המקור לכך בס' דרך חיים למהר"ם לונזאנו בהקדמתו דף ז' וז"ל, הלא תראה, כי גדול המשוררים ר' שלמה ין גבירול כשבא למנות המצוות בשיר, הביאו ההכרח להשתמש בכמה זָרִיּוֹת [זרות בלשון רבים. כמו גָלוּת, גְּלוּיּוֹת. יב"ן] הלא נְכַרְיּוֹת. עד שכמעט לא שמר משמרת השיר. כי ברוב הבתים הביא יתד במקום תנועה. ונשתמש בחרז אחד פעמים רבות, ר"ל שסיים בתים רבים במלה אחת, כמו מלת דברים נשתמש בה ז' פעמים. וכן כפל כמה פעמים מלת כפורים, ואשרים, והרים, ומלות רבות אחרות יעו"ש.

נחזור לנ"ד, גם על זוג נאה הפיל חלש – הכוונה גורל, כאמור. דהיינו, עכשיו המקונן בא לומר כי לא רק על העשרה היה גורל, אלא 'גם' על שניהם, רשב"ג ורבי שמעון כהן גדול, מי משניהם ייהרג תחילה, לכן הוא עוד הפעם עשה גורל.

אבל לפי הגירסא שלנו, המלה 'גם', לא כ"כ נוחה. אמנם הוא היה חייב להתחיל באות גימ"ל, אבל המלה 'גם' כאן היא קצת מגומגמת. ה'גם', מגומגם. זה לא מתאים. אולם לפי הגירסא הזאת, הכוונה מובנת היטב, שלגבי העשרה היה גורל, ועל השניים עוד הפעם הטיל גורל, גם על זוג נאה.

האמת יורה דרכו. זהו מה שנראה לענ"ד, ובכך לפחות נחה התמיהה שלי לגבי המלים 'בחכמי מוסר', היכן מצינו שהם נקראים חכמי מוסר. גם אם נגיד לפי שהם היו אנשי מוסר ויראת שמים, ובודאי שהם היו כאלה, אבל לא מצאנו מקור לתואר כזה בזמנם, בחכמי מוסר, מהיכן הוא נלקח.